

5.- BIBLIOGRAFIA

LAS OBRAS CLÁSICAS DE FARMACIA Y MEDICINA DESDE EL PUNTO DE VISTA ACTUAL

Autor: E. Carreras Ginjaume

DISERTACION

FÍSICO-MÉDICA,
EN LA QUAL
SE PRESCRIBE UN MÉTODO SEGURO
De preservar á los Pueblos de Viruelas hasta
lograr la extincion de ellas
en todo el Reyno

SU AUTOR
DON FRANCISCO GIL

*Cirujano del Real Monasterio de S. Lorenzo
Y su Sitio, é individuo de la Real Academia
De Madrid*
SEGUNDA EDICION,

En la que como por Apéndice se insertan
Las Reflexiones Críticas que hizo el Doctor
D. Francisco Xavier Eugenio de Santa Cruz
Y Espejo.

AB

MADRID MDCCCLXXXVI
Por la Viuda de Ibarra, Hijos y Compañía
Con superior permiso.
*Se hallará en la Librería Martínez
Calle de las Carretas*

Libro de tamaño 10x15 de 408 páginas incluidas 6 de prólogo. Encuadrado en cartoné.

Empieza el texto con un prólogo dirigido AL REY Nrº Sr. donde, después de la palabra SENOR, el autor explica que concibió su idea en el Real Sitio del Escorial y que, debido a que el Rey decidió refrendarla y aplicarla no sólo en el Escorial sino también extenderla a los dominios americanos, puede incluir en esta edición alguno de los testimonios de júbilo y agradecimiento con que se han recibido las providencias de S.M.

Se refiere a continuación, a la mortandad que causaron en América los primeros contagios de las viruelas y como se extendió la epidemia y hace votos para que, siguiendo su método, se pueda cortar de raíz "La cruel infección comunicada desde Europa".

En el capítulo inicial titulado, ADVERTENCIA DEL AUTOR, reconoce que el método de la inoculación (1), introducido modernamente en Europa, debilita "las fuerzas del mal" pero no las extingue sino que, antes bien, propaga sus efectos por lo que propugna, la necesidad de que cualquier infectado natural o artificialmente, sea totalmente separado de sus semejantes hasta curación completa.

Afirma que esta idea, la comunicó ya en 1768 a varios profesores y personajes de la Corte y que, el hecho de que otras personas posteriormente, hayan preconizado la misma teoría, sólo demuestra que "Caminamos sobre unos mismos principios" pero que su idea, es la única contrastada por haberla puesto en práctica en el Escorial.

Hace también hincapié en la naturaleza contagiosa de la enfermedad y se refiere a lugares donde la viruela no se conocía, por ejemplo, la isla de Mallorca, donde se habían padecido rara vez y debido siempre a la presencia de tripulantes o pasajeros de algún buque procedente de otras islas.

Hace después un poco de historia.

Afirma que, según los eruditos, las viruelas se conocieron por primera vez en Etiopia y que desde allí se propagaron a Arabia y después a Egipto allá por el año 572 de nuestra era. Que los primeros médicos que hicieron referencia a la enfermedad fueron Averroes, Avenzoar y Avicena, todos árabes (2) y que, si bien hay quien afirma que Hipócrates y Galeno las conocieron, esta hipótesis carece totalmente de fundamento ya que "Nadie puede sostener que médicos tan diestros no describieran la enfermedad con todo detalle". Y sustenta estas afirmaciones, con doctas citas de médicos e historiadores eminentes.

Se explica el autor, la expansión hacia la Europa occidental de las viruelas a través de los posibles portadores, los sarracenos, durante el siglo séptimo y los que participaron en la guerra de Tierra Santa, el undécimo. Desde Europa, sigue, los holandeses la transportaron a las Indias Orientales y a la América española un negro, esclavo de Pánfilo Narvaez (3).

En cuanto al tipo de enfermedad está de acuerdo con Sidenham (4) y otros médicos de su tiempo, y la clasifica entre las pestilenciales y en cuanto a su origen y teniendo en cuenta que hay personas inmunes a la enfermedad, apunta una curiosa teoría no exenta de razón inspirada en las enseñanzas de Gaubio (5).

1- Del latín *inoculare*. Los latinos utilizaban esta palabra en el sentido de ingerir. Fueron los franceses quienes aplicaron su *inoculer* a la acción de inocular la viruela.

2- En el siglo X, Razis -médico árabe, 850-923- describió la enfermedad minuciosamente pero con anterioridad lo había hecho el médico chino Ko Hung, durante la dinastía Han (206 aC-220 dC). Ver Lyons/Petrucelli: Historia de la Medicina, 1987:124.

3- De hecho, se atribuye a las tropas de Hernán Cortés que en 1527, durante la conquista de Méjico, llevaron la infección a aquel país. La trata de esclavos contribuyó a la difusión del mal por todo el continente. Pánfilo Narvaez se dirigió a Méjico con la misión de capturar precisamente a Hernán Cortés.

4- El Hipócrates inglés (1624-1689) combatió con éxito la viruela con un método refrigerante y antiflogístico.

5- Famoso médico alemán (1705-1780).

Según Gil, existen personas que tienen una predisposición a padecer viruelas, aptitud que denomina *fomes*⁽⁶⁾. Cuando esta aptitud se junta con el contagio varioloso - miasma ⁽⁷⁾-, se desencadena la enfermedad y es precisamente la misma enfermedad, la que elimina el fomes y por consiguiente, quien la hubo padecido queda inmune por el resto de la vida.

La explicación es curiosa y se adelanta a los conocimientos de su tiempo ya que, por una parte, define un agente infectivo externo que se propaga de persona a persona y por otra, intuye la existencia de un sistema inmunitario.

Dada la alta mortalidad de la infección, según el autor, 20.000 personas en el París de 1723; uno por siete variolosos en Inglaterra y dos de trece según otras estadísticas del tiempo y de otros países, Gil cree que su método -aislar totalmente a los enfermos hasta su curación o muerte- es del todo justificado a pesar de inconvenientes tales como, construir lazaretos esparcidos por toda la geografía o encontrar personas caritativas que, siendo inmunes por naturaleza o por haber padecido las viruelas, se presten a cuidar a los enfermos.

Y no ignora Gil la práctica de la inoculación, invento que atribuye a los chinos de los que dice observaron que, provocando la viruela a los niños, la enfermedad cursaba de forma más leve y por ello, los desfiguraba menos que si la hubieran padecido siendo adultos. Dice, que utilizaban el método de contaminación intranasal por medio de hilas retorcidas empapadas de la materia de las viruelas y también, el método de incisión que, a juicio del autor, es más benigno en sus efectos.

Sigue el autor, con la historia de la introducción del método hacia Occidente. El método se implantó fuertemente en Inglaterra a pesar de las resistencias que encontraron sus introductores, incluso desde la iglesia anglicana, que pintaba la inoculación como una obra infernal y un don de Satanás.

Sin embargo, Gil desaconseja el método si no es practicado junto con el aislamiento ya que estaba convencido que, si bien favorecía a algunos que pasaban la enfermedad con molestias leves, por otra parte, los inoculados, constituyan una fuente de contagio adicional facilitando así la morbilidad. Por otra parte a veces, la inoculación de persona a persona, producía una infección altamente virulenta que igualmente podía conducir a la muerte ⁽⁸⁾.

Se refiere a continuación a los esfuerzos realizados para encontrar un "específico" capaz de yugular la infección. Cita los experimentos fallidos con mercurio y concluye a su favor, que no hay mejor terapia que el aislamiento lo que rubrica con el siguiente dístico:

*De la mortífera peste
Tres diligencias libertan:
pronta salida, remota
distancia y muy larga ausencia.*

-
- 6- Del latín *fōmes*. Causa que excita y promueve una cosa. Diccionario de la Lengua Castellana. Duodécima edición, 1884: 503.
  - 7- Del griego *miasma*. Efluvio que se desprende de cuerpos enfermos, materias corruptas o aguas estancadas. Op. Cit. Locus 6: 701 .
  - 8- Eduardo Jenner en 1798, comenzó sus estudios partiendo del virus vacuno. La aplicación del método racional de la vacunación empezó en 1799 y consiguió rápidamente un descenso de la morbilidad y mortalidad por viruelas. En España, todavía en octubre de 1916 se promulgaba el Reglamento por el cual se regía el Instituto Nacional de Higiene de Alfonso XIII y se establecía una sección especialmente dedicada a la vacunación antivariana.

6.- COL·LABORACIONS

EL “LABORATORIO PÉREZ-IBORRA” (1935-1995): UNA SÍNTESI HISTÒRICA

Autor: Alfred Pérez-Bastardas

Historiador. De la Societat Catalana d'Estudis Històrics.

Filial de l'Institut d'Estudis Catalans, i de la SAHCFC.

La història de les petites indústries farmacèutiques està quasi sempre lligada a l'impuls i la voluntat d'un home, que pels lligams amb la seva professió, per l'entusiasme envers la investigació científica i l'apassionament per la creació de fòrmules magistrals o simplement de productes experimentats i elaborats per ell mateix, es llancen a la creació del seu propi laboratori farmacèutic. Aquest és el cas, com molts d'altres, del Laboratori Pérez-Iborra.

La resolta inclinació del farmacèutic Alfred Pérez-Iborra (Barcelona, 1907-2000) per la investigació de fòrmules novelles elaborades privadament i de demostrada utilitat i eficàcia, el porta a la creació del seu propi laboratori.

És també, el convenciment que els seus preparats terapèutics, per senzills que fossin, són tan o més bons que els que existien en el mercat farmacèutic en el moment de la seva elaboració. És per tot això, i per l'estima que té per aquesta indústria de creació i elaboració de nous fàrmacs, que poc a poc comença a experimentar i elaborar alguns preparats que estan al seu abast. Cal dir que tots els específics farmacèutics del Laboratori Pérez-Iborra van ser preparats i analitzats per ell mateix. Li agradava la investigació farmacèutica i les fòrmules magistrals.

D’“apotecari rural” a Torredembarra a la creació del “Cremamint”.

Alfred Pérez-Iborra (1) era un home d'empenta, enamorat de l'ofici d'apotecari, amb una formació en fòrmules magistrals extensa i perfeccionada. Aquesta combinació, unida a la il·lusió per crear un laboratori, el porta a estudiar uns preparats farmacèutics que puguin ser fabricats a la seva pròpia farmàcia, com a laboratori annex que era la manera de fabricar especialitats dins la rebotiga.

El primer producte experimentat a la farmàcia Pérez-Iborra (antiga Gallart) de Torredembarra, que havia comprat el 1932, un cop acabat un curs de “Farmacèutics-Inspectors Municipals de Sanitat” (2), era una crema per a la pell dels infants que havia elaborat i que tenia uns bons resultats. De fet, però, aquella crema la preparava i la venia a la seva farmàcia sense registrar. El projecte era, un cop experimentats altres productes farmacèutics, crear el seu propi laboratori per fabricar-los. D'aquesta experiència en coneixem pocs detalls.

(1) Vegeu semblança biogràfica a A. Pérez-Bastardas: ALFRED PÉREZ-IBORRA i els primers quinze anys de “Circular Farmacèutica” (1943-1958), pàgs 18 a 56, dins “Premsa farmacèutica corporativa catalana” A Monografia II de la Societat d'Amics de la Història i de la Ciència Farmacèutica Catalana. Barcelona, 2003.

(2) Certificat oficial signat per A.Deulofeu com a Degà de la Facultat de Farmàcia, el Subdelegat de Farmàcia Vallès i Ribó, i l'Inspector de Sanitat Gabriel Ferret, en data 30 d'abril de 1930. Documents ARXIU A.PÉREZ-IBORRA (ARXIU A.P.I.)

Alfred Pérez-Iborra

APOTECARI

Antoni Reig, 45 - Girona, 2
Telèfon 15

Torredembarra

Durant l'any 1935, Pérez-Iborra va fer les gestions necessàries per intentar legalitzar el nom de marca que havia pensat donar a aquella crema: "CREMAMINT". Però les dificultats burocràtiques del moment el van fer perdre molt de temps. Calia saber, primerament, quins eren i on eren els registres pertinents per aquella especialitat i els noms a registrar; tot plegat va propiciar un seguit de cartes amb l'"Agència Salvador" "de asuntos exclusivamente farmacéuticos" que dirigia Faustino S. Borgoñón, com agent comercial col·legiat a Madrid.

En un principi, Pérez-Iborra havia proposat els noms de CINCOTYMINA, CREMAMINT, BLANCANEU i BALSAMINA, sense que hi hagués cap problema. Però en les diverses i complicades gestions que va fer aquell agent comercial -dignes d'estudi, perquè suposaven un laberint de passos i peticions a través de diversos ministeris i direccions generals-, li diu en una carta datada a Madrid el 20 de març de 1935 que: "CREMAMINT: (crema para la piel) no indica nada claro para deducir si es producto que debe registrarse en la D.G. de Sanidad en la sección de especialidades o en la de desinfectantes, en cuyo caso será de venta exclusiva en farmacias. Si es un preparado que no tiene sustancias tóxicas y por lo tanto su acción es para suavizar y hermosear el cutis, se puede considerar como de perfumería y en este último caso, no hay necesidad de registrarla, siendo además de venta libre, incluso en las farmacias." Respecte a la venda lliure li diu que: "desde luego como se registre en la D.G. de Sanidad, en la sección que sea como preparado farmacéutico, no puede conseguirse la venta libre. Si en la etiqueta se dice que es para granos, rojeces, erupciones, etc, hay que registrarla obligatoriamente y la venta queda por tanto restringida a las farmacias".

Segueixen un grapat d'kläriments perquè Pérez-Iborra conegui la *intríngulis* dels registres i la cursa d'obstacles que aquest comporta.

En una altra carta, datada a Madrid el 26 de març de 1935, Faustino S. Borgoñón exposa els criteris pel registre de CREMAMINT, i li fa saber que: "figurando la palabra CURAR como figura -en el prospecto que Pérez-Iborra l'hi envia- debe registrarse, y por lo tanto se consideraría como especialidad farmacéutica y quedaría la venta restringida y también habría de darse de alta en el laboratorio. Forma de arreglarlo: como lo que al parecer le interesa es de que sea de venta libre, puede tener arreglo variando la redacción de las etiquetas y prospectos, conservando los mismos ingredientes y propiedades, y nada más fácil que sustituir la palabra CURAR por ES EFICAZ en tal o cual, es EXCELENTE para esto y lo otro, etc, etc, y así se evitará el gasto del laboratorio y consigue que pueda venderse en todas partes." Segueix, encara, el tràmit de registre de la marca CREMAMINT. I acaba dient que: "nuestra norma es la sinceridad y diligencia en los informes de lo que esperamos serán de su satisfacción, cuantos venimos practicando por orden de Ud.".

Quedava clar que, potser, qui no sabia exactament què volia en aquelles circumstàncies era el mateix Pérez-Iborra o, almenys, no en sabia les dificultats a l'hora de vendre un producte farmacèutic sense tenir un laboratori que legalment el fabriqué. Cal dir que això eren els primers tempteigs, i que Pérez-Iborra ja sabia perfectament que l'etapa de "farmacèutic rural" -tal com ell s'atribuïa a l'època de Torredembarra- significava, simplement un període que duraria pocs anys. De fet, aquella farmàcia de Torredembarra

tenia també una secció de "perfumeria higiènica", una d'"articles de fotografia" amb revelat (Kodak i Agfa) que feia ell mateix, i a més a més, tal com deien els prospectes de propaganda "oxigen pur, ortopèdia, anàlisis, aliments de règim, herbolari, sèrums i vacunes, bàscula mèdica" i "servei gratuït a domicili". En definitiva, un conglomerat de serveis farmacèutics prou espectacular per a un poble com el de Torredembarra de 1935. Si amb això no n'hi havia prou, Pérez-Iborra no s'estava de fer publicitat de la seva farmàcia i divulgació poètica i catalanista. En plena eufòria de l'època autonomista de la II República, la Farmàcia Pérez-Iborra ofereix als clients una cartolina amb petits poemes de Guimerà ("cançó d'enyorament", "Postal"), de Josep Carner ("Mai no és tothom content", "O tu qui portes una rosa", "La rosa i el ventall"), de Salvador Albert ("Amb greu neguit") i d'altres. Coneixent Pérez-Iborra tampoc hi podia faltar l'escut de Catalunya amb les quatre barres, i uns versets de Joan Maragall de l'himne de l'Orfeó Català: "Oh bandera catalana, nostre cor t'és ben fidel, volaràs com au galana per damunt de nostre anhel, i al mirar-te sobirana aixequem els ulls al cel. Au companys, enarbolem-la! Au companys, al vent llencem-la en senyal de llibertat". Tot plegat amb un aire d'enamorament enyoradís, doncs des de feia alguns anys Alfred Pérez-Iborra festjava amb Montserrat Bastardas Parera, filla del polític i advocat Albert Bastardas, republicà nacionalista que s'havia distingit com a Alcalde Popular de Barcelona a primers de segle i que fou diputat a la Mancomunitat i a la Generalitat provisional de Catalunya el 1931 (3).

A finals de 1935, el CREMAMINT va quedar registrat en la Subsecretaría de Sanidad y Beneficencia amb el núm. 18417. I durant el bienni 1940-1942 va ser fabricat i envasat, provisionalment, en el Laboratori Viladot. Fins aleshores creiem que aquella especialitat fou de venda lliure.

El formulari tenia aquesta composició:

Òxid de zinc	15	grams
Almidó	15	grams
Aigua calcàrea	15	"
Lanolina	15	"
Essència de lavanda	2	"
Essència de menta	1	"
Essència de gerani	1	"
Essència de romaní	1	"
Vasselina filant	35	"

El CREMAMINT, envasat en tubs de plom pintats, anava dins d'una caixa de cartró amb el nom, el prospecte i tots els requisits que es demanaven.

Ja en aquella època Pérez-Iborra havia pensat en diversos productes que tinguessin la denominació de MINT, i que més tard comercialitzarà adequadament.

(3) Vegeu A.Pérez-Bastardas: El republicans nacionalistes i el catalanisme polític: Albert Bastardas i Sampere 1871-1944. Col·lecció Estudis i Documents. 2 volums. Edicions 62, Barcelona 1987.

El primer "laboratori annex a la Farmàcia Pérez-Iborra" de Barcelona (1937-1938)

Pel juliol de 1936 Pérez-Iborra va bescanviar la seva farmàcia de Torredembarra per una del carrer Plateria 6 de Barcelona propietat de Josep Sala i Fargas. Pel desembre del 1937 va "obrir una indústria de Laboratori Farmacèutic, amb la qualificació d'anexe a la seva farmàcia, legalitzat en la Delegació d'Indústria de Barcelona i en la Direcció General de Sanitat" -on presumiblement es va traslladar la fabricació del Cremamint. El número de registre del laboratori Pérez-Iborra fou el 332.

Cremamint és la primera especialitat farmacèutica coneguda que presenta Pérez-Iborra al mercat, i de la qual ell mateix en diu, en una "suscinta memòria", que "la experiència clínica ha puesto de manifiesto que la aplicació de pomadas llamadas de Lasser resulta impracticables en muchos casos debido a su excesiva dureza para la extensión y a

causa de producir resquebrajaduras dolorosas en la piel. Estos inconvenientes han sido eliminados con la especial composición de CREMAMINT, el cual contiene como sedante una cantidad de agua calcárea igual a la que en la fórmula entra de óxido de zinc, almidón y lanolina que impide aquellos efectos. Un pequeño aumento de vaselina filante facilita la suave extensión del medicamento. Una parte importante la juega también la calidad y cantidad de esencias naturales que contiene la crema, por que une a la cura la suave sensación de frescor y alivio indispensable para que no repugne al paciente." D'aquest producte en queden algunes mostres de la pomada envasada, els dibuixos originals que adornaven la capsula de cartró de forma romboïdal, i alguns impresos de propaganda.

Més endavant, Pérez-Iborra comença a pensar en d'altres marques; i creu que una bona base podria ser mantenir com a marca general "productes Mint".

A primers d'octubre de 1936 rep una carta datada a Sitges i signada amb el membre del "Comité Local Antifascista" dirigida ja a "Productes Mint, Plateria 6 Barcelona", on diu: "Molt Srs, nostres: Havent desaparescut els Titulars Farmacèutics de aquesta localitat, el Comité de Milicies Antifeixistes s'ha vist obligat a incautarse de les Farmàcies a fi de poguer atendre les necessitats més urgents. Per tant es posa en coneixement de vostés que des del dia 12 del prop passat mes de setembre es fa responsable de tots els gèneres que hagin entregat o entreguin a aquestes Farmàcies.

Sens altre ens plau saludarlos afectuosament" (4). Això demostra que el Productes Mint ja era, en aquell moment, utilitzat per vendre pomades i potser pastilles. Les cartes que

(4) Carta mecanografiada datada a Sitges el 3 d'octubre de 1936 sense signar; porta el segell del "Comité Local Antifascista" "Sanidad". "Sitges". Documents Arxiu A.P.-I.

envia des de Torredembarra porten també impreses aquest nom juntament amb el de Farmàcia Pérez-Iborra.

Després va preparar les "Pastilles Helix" portades a registre el març del 1938, i que probablement no va tenir temps de comercialitzar; les retrobarem després de la guerra.

La primera farmàcia i el laboratori annex del carrer Plateria 6 va durar poc perquè, a mitjans de 1938, fou cridat a la guerra i va haver de tancar-la.

Durant la guerra, un bombardeig va destruir part de la farmàcia, i es van perdre documents i materials de producció (5). Calia començar de nou. Aquell primer "laboratori anexe (...) donde se llevaron a cabo ensayos de obtención de diversas drogas y productos que se explotaron comercialmente", segons una "memoria descriptiva y funcional" escrita per ell mateix, va durar uns vuit mesos. Però els primers pasos fets eren bons.

Es va haver de registrar de nou els noms "Mint" i "Helix" i, sota aquestes denominacions, incloure els productes. Alhora, va fer registrar també l'oli de ricí i les pastilles de clorat de potassa, tot sota la denominació d'Helix.

La guerra va ser molt dura per ell; va estar al front de l'Ebre en la classificació de ferits dependent dels hospitals de campanya i aplicant el sistema Trueta, que era el més revolucionari mètode per curar ferides a l'os. Com a Alferes de Sanitat va estar a l'Hospital Pere Mata de Reus, i va haver de fer la retirada amb tots els malalts i ferits de

(5) Vegeu instància presentada per Pérez-Iborra a la Delegació Prov d'Hisenda datada a Barcelona el 6 de setembre de 1945, (núm. registre sortida del Col·legi de Farmacèutics 14749.) alegant que no es pertinent passar-li al cobrament la contribució del segon trimestre de 1937, doncs va presentar a través del Col·legi els acreditatius de que "en el año 1936 fue su Farmacia destruida por un bombardeo", ARXIU A. PÉREZ-IBORRA. Imaginem que la data no és correcte i que probablement el bombardeig va ser el 1938; però pel cas era el mateix, doncs en aquell moment l'administració de la Diputació de Barcelona, tampoc deuria saber en quin moment es varen produir els bombardeigs.

guerra. "Estic molt cansat! La feina és enorme. Hem estat passant les dotze hores del nostre torn sense poder seure ni cinc minuts. Això no és un eufemisme, sinó una realitat - escriu A. Pérez-Iborra a la seva promesa Montserrat Bastardas des del front de guerra, en una carta datada el dia 9 de gener del 1939-, i tant cansat estava que em ficava al llit a les 11 del matí fins a les 9 de vespre".

La "Farmacia y Laboratorio Pérez-Iborra" de Plateria 6 (1939-1946)

El retorn de la guerra va ser llarg; malalt durant alguns mesos i esgotat físicament va necessitar molt temps per recuperar-se. Finalment, pel desembre del 1939, un cop té el document oficial "que previos los trámites legales ha sido puesto en libertad por acuerdo del Ilmo. Sr. Auditor de Guerra" (6), retorna a la seva farmàcia. Pel gener del 1940 comença la tramitació per demanar la sol·licitud d'autorització d'un laboratori annex a la farmàcia (7), que li es concedida a l'agost del 1941(8), però no serà fins l'octubre del 1942 quan tindrà tots els permisos oficials.

Entre 1939 i 1942, sembla que el Cremamint el va continuà preparant el Laboratori Viladot. Entretant, Pérez-Iborra esperava tenir a punt el seu propi laboratori per traspasar aquesta producció. Ho va fer a finals del mes d'octubre d'aquell 1942, quan remet una instància a la Direcció General de Sanitat recordant que té inscrita la propietat de Cremamint, registrada amb el núm. 18417 (2-XII-1935) "apareciendo como preparador el Laboratorio de Don José Viladot Oliva de Barcelona", i que tenint ja aprobat el seu laboratori amb el núm. 332, "desea normalizar la situación de aquella especialidad, preparandola en su Laboratorio".

Després de la guerra tot va haver de recomençar: els registres de marques, de patents, de permisos, i fins el número de registre de laboratori que, el gener del 1946, passà a ser el 2454. Pérez-Iborra també va dissenyar uns esbossos amb el seu nom que li servissin de marca; aquests dibuixos són ben eloquents...

(6) Vegeu el document "Negociado de Prisioneros- Auditoria de Guerra- 4ª región", de data 22 de desembre de 1939. ARXIU A.P.-I.

(7) La petició al Col·legi de Farmacèutics diu: "Que a fin de legalizar el funcionamiento de su Laboratorio anexo cuya autorización de apertura del mismo se le concedió durante el periodo marxista, suplica a esta Muy Ilustre Comisión Gestora le sea concedida la revalidación de dicha autorización a fin de poder seguir ejerciendo la profesión en calidad de Farmacéutico y Director del Laboratorio anexo. Lo que no duda alcanzar de dicha Comisión Gestora dado el criterio de estricta justicia que preside todas sus resoluciones. Dios salve a España y guarde a V.S. muchos años." Signat a Barcelona el 16 de gener de 1940. (Sense els "vivas" corresponents.). La contesta del Col·legi és signada per Enric Puig Jofré, datada el 20 de febrer de 1940. Vegeu també les factures de "Jaime Isem- abogado," datades a Barcelona el 24 de març de 1941, per totes les gestions administratives. ARXIU A.P.-I.

(8) Vegeu "Acta de comprobación y autorización de funcionamiento" ref. 7287-I-A-/a-4029/41 de data 23 d'agost de 1941. Igualment el certificat de la inspecció portada a terme a la farmàcia i al laboratori per part de l'Ajuntament de Barcelona, datat el 14 de setembre de 1942, amb les signatures de l'alcalde Miquel Mateu Pla, el Subdelegat de Farmàcia Benet Oliver Rodés, el metge Alfons Olivé Badosa,, el veterinari Manuel Esteve Martín, on es fa constar que "pocede se han cumplido los requisitos legales preventivos (...) puede autorizarse al Farmacéutico Don Alfredo Pérez Iborra para que ejerza su profesión en la Farmacia con Laboratorio anejo de su propiedad, situado en la calle Platería número seis de esta Ciudad". Vegeu també l'autorització de la Direcció Gral. de Sanitat signada per Nazario Díaz, de data 16 d'octubre de 1942. ARXIU A.P.-I.

FARMACIA Y LABORATORIO

P E R E Z P I B O R R A

CENTRO ESPECIFICOS PLATERIA

PLATERIA 6-TEL 24123-BARCELONA

Aleshores, a part del Cremamint, es va fabricar també les pastilles Helix, registrades el 1944 amb el núm. E.N. 5747. La memòria científica deia: "el valor terapèutico" de les "Pastillas Helix se debe a la feliz asociación de los tres elementos básicos del preparado a saber: Eucaliptol, mentol y yodo en un todo compuesto estable, el cual al contacto con la saliva, a la acción del calor bucal, produce su descomposición dando lugar a la producción de una verdadera inhalación yodada de gran poder antiséptica de la región naso-faríngea, a la par que ejerce sobre los bronquios una acción sedante energética y persistente."

"A esta acción debe unirse la que produce la unión a aquellos elementos del Balsamo de Tolú, Savia de Pino y Regaliz como balsámicos y al del Ácido fénico como desinfectante local".

La composició quantitativa per a cent dragees era:

Nucli:	Eucaliptol	0,15 grams
	Mentol	0,04 "
	Iodo	0,01 "
	Bálsam de Tolú- Savia de Pi	0,015 "
	Acid Fènic	0,0012 "
	Pegadolça pols	1,30 "
	Sucre	13,45 "
Dragea:	Estearina	0,30 "
	Carbonat de Magnèsia	2,30 "
	Talc de Venècia	0,36 "
	Goma Tragacanto	0,20 "
	Esperma de Ballena	0,05 "
	Colorant verd poma	0,01 "
	Alcohol	0,06 "
	Sucre	11,7538 "
		Total 30,00 grams.

Aquestes pastilles envasades en una capseta metàl·lica rodona, de 5 cm de diàmetre per 1,5 cm de gruix, contenia 20 o 25 pastilles Helix, i hi havia pintada la mà característica d'aquell que agafa una dragea amb dos dits; tota ella de bicolor marron i verd poma. La capseta, que es venia a dues pessetes, era presentada dins d'una capsà de cartró que li feia d'envoltori; encara en tenim una mostra.

El laboratori va fer diversos cartells de propaganda: "no más tos de perro" deia un d'ells, amb el dibuix d'un gos buldog amb bufanda i el d'una capsà amb les pastilles verdes que en surten; un altre cartell era el dibuix d'una cara femenina molt de l'època amb la mà al coll, complementat amb un matràs al foc amb mentol i eucaliptus en evaporació, i amb la capsà metàl·lica circular d'un verd poma molt elegant. Els cartells i el disseny final eren obra de l'Estudi Zsolt del carrer París 145 de Barcelona. Aquestes pastilles eren una de les especialitats que més van agradar a Pérez-Iborra. El pastillatge era un del seus productes preferits, i no va parar fins a trobar, vers el 1960, un producte modern i millor: el PULMOLL; comercialitzat i registrat per ell com a PULMOLLAN, que va ser la nineta dels seus ulls. Ara bé, les PASTILLES HELIX, foren l'inici de tot aquest camí.

També es va tonar a fabricar el ACEITE DE RICINO HELIX (núm. de registre 5748), les pastilles de clorat de potassa sota la marca Helix (núm. de registre 5616) i la preparació, per a un futur proper, de les pomades galèniques Helix. Aquell oli de ricí tenia la següent composició: 99 grams d'oli de ricí, 0,10 grams de sacarina i essència de taronja.

El 1944, pensant que encara podia ampliar els seus preparats, com les pomades, va demanar el registre de la marca Helix com a distintiu generalitzat de productes farmacèutics i químics, a la qual li va corresponder el número de registre 153.925. Però un any després, els agents comercials el sorprengueren amb la notícia de que el Laboratori Bayer, a través de la Química Comercial y Farmacéutica SA, i en nom de la I.G. Farbenindustria Aktiengesellschaft d'Alemanya, havia interposat oposició a la marca Helix perquè ells tenien registrada internacionalment la de "Helisen" amb núm. 111.115. Davant aquesta contrarietat, Pérez-Iborra els va escriure indicant que el 1938 ja havia registrat les marques Helix, i igualment el 1944, "conforme las nuevas órdenes emanadas" de la Direcció General de Sanitat; hi afegeix que "la marca Helix fue adoptada por su alegórico significado de Helix Pomatia (caracol) aplicada a las pastillas pectorales (...), que desconoció hasta ahora la existencia de la marca "Helisen" a pesar de haber solicitado informe previo para el registro de la marca "Helix", considerant que aquest productes són per a la venda en farmàcia sense recepte mèdica, i per tant que:

1º "Que no ha existido ninguna mala fé ni deseo de buscar similitud ni confusionismo con el nombre de "Helisen".

2º "Que la marca "Helix", no puede llevarles a su juicio, perjuicio de clase alguno, por la categoría de los preparados,"

3º "Que el retirar la marca "Helix" le produciría un perjuicio considerable por tener ya en marcha toda clase de clichés, moldes de frasquería, de caja, etc."

En conseqüència i "sometiéndolo a su recta consideración y con el deseo de zanjar estas diferencias suscitadas con motivo de su oposición al registro definitivo de la marca "Helix", desearía llegar a un acuerdo": renuncia a utilitzar la marca Helix a nous productes, a la vegada que la manté pels que hi ha en el mercat. Demana que se li retiri l'oposició de la Bayer, i que signaria amb ells un contracte (públic o privat) sobre aquests termes (9).

(9) Vegeu còpia de la carta enviada de data 12 de juliol de 1945. a ARXIU A.P.-I

La resposta va arribar una setmana més tard pel mateix conducte, i se li contestava que "una vez estudiada detenidamente su petición, nos es grato participarle que en nuestro sincero deseo de complacerle hasta el límite de nuestras posibilidades, estamos conformes, en un principio, en retirar la oposición que en nombre de la I.G. Farbenindustrie Aktingesellschaft, de Alemania", tenien en contra de la marca Helix, adjuntant-li el model d'acord que Pérez-Iborra ha de transcriure en paper oficial del seu laboratori. Signat, doncs, aquest acord privat, rep una nova carta de la Bayer amb les ordres de retirada i les autoritzacions per fer servir la marca Helix en les condicions pactades (10).

Una nova especialitat farmacèutica, l'anomenat "DURO LAXANTE", es va posar en marxa el 1945 amb núm. de registre 7740. Es tractava d'una especialitat farmacèutica força original per "proporcionar un elemento evacuante, de forma y gusto agradable, y de administración fácil para llamar a engaño a los niños. El valor terapéutico -diu la memòria científica preparada per ell-, base de su acción reside en la eficiencia de la fenolftaleina, la cual provoca una evacuación normal sin trastornos gástricos, ni irritaciones renales, una a la acción desinfectante y colagoga de los calomelanos. La belladona, se le añade con el fin de vencer los estados espasmódicos intestinales."

La seva composició quantitativa per a cent pastilles era:

Fenolftaleina	25 grams
Calomelanos	5 "
Extracte tou de belladona	0,50 "
Sucre	200 "
Cacao	200 "
Mantega de Cacao	100 "

(10) Vegeu cartes de data 19 de juliol i 2 d'agost de 1945 a ARXIU A.P.-I.

El Duro Laxante anava envasat dins d'un disc (moneda) de paper de plata on, a la cara davantera, hi havia d'haver gravada la cara del Rei Amadeu I amb la llegenda "Amadeo I Rey de España" i la data de 1876 (que no corresponia al seu efímer regnat), i a l'altra cara hi havia d'anar l'escut de la monarquia espanyola dels Savoia i una llegenda destinada a saber de què es tractava: "Bombones finos 200 pastillas en Kilo" i a sota "5 pesetas". Era, doncs, un calc del famós Amadeu de "duro". Finalment, a l'hora del registre -en plena dictadura franquista- aquest no fou acceptat i calgué canviar. Es modifíca el perfil del rei per un d'anònim, sense barba, amb el text de "moneda purgante, 1945", i en canvi, s'acceptà, en el revers, un escut que s'assemblava al constitucional de la II República, amb el lema "Duro laxante-Labº Pérez-Iborra".

Aquesta xocolatina purgant es va vendre durant anys amb molt d'èxit. No era l'única del mercat, però era agradablement dolça i de bon gust. El seu preu era de 1 pesseta.

Encara hi havia un nou preparat que no es va arribar a fer mai, però que va generar una controvèrsia entre Alfred Pérez-Iborra i la Direcció General de Sanitat. Pel desembre de 1943 va enviar al registre un xarop preparat per ell amb el nom de PECTOSILIN, amb el número de registre provisional 6467. La memòria científica que s'adjuntava deia: "El valor terapeútico de la ESPECIALIDAD FARMACÉUTICA "PECTOSILIN" se debe a la asociación de los medicamentos específicos básicos de un perfecto pectoral, a saber: Antiséptico, el sulfoguayacolato potásico; Balsámico, el Bálsamo de Tolú, Savia de Pino, Brea y Poligala; Sedante, clorhidrato de etilmorfina, los cuales en acción conjunta obran sobre la mucosa respiratoria, modificandola, descongestionando los bróquios sin producir acción alguna secundaria perjudicial en su aplicación".

La seva composició quantitativa per a 100 grams de xarop, era la següent:

Sulfoguayacolato de potasio	5,00	grams
Cloruro amónico	1,00	"
Clorhidrato de etilformina	0,05	"
Bálsamo de Tolú	2,00	"
Savia de Pino	2,00	"
Brea	2,00	"
Extracto fluido de Poligala	1,00	"
Azúcar	62,50	"
Agua destilada	24,45	"
		Total 100,00

La contesta de la Direcció General de Sanitat, un cop realitzat l'anàlisi del Pectosilin, era: "No está conforme: no se encuentra el Bálsamo de Tolú, ni la Brea en especie como se declara".

La reacció de Pérez-Iborra va ser en certa manera de sorpresa. Va arribar que aquesta divergència era explicable químicament i, per tant, demanava poder explicar-la i defensar-la professionalment. Acceptada aquesta petició, en un escrit dirigit al Director General de Sanitat li diu: "que le ha sido lógicamente explicable la discrepancia hallada por el Instituto Técnico de Farmacobioología en la comprobación de la fórmula de la especialidad farmacéutica "PECTOSILIN" (xarop) aunque es aquella, en realidad, la verdadera fórmula de partida para su elaboración".

"De haberse citado en la Memoria Científica el *modus faciendi*, seguramente hubiera ello servido de base para la orientación analítica comprobadora, considerando que, *per se*, no podría manejarse el Bálsamo de Tolú, ni la Brea, en especie, para lograr un pulcro

preparado que reuniera a su eficiencia terapeútica, la aceptable presentación y una dosificación perfecta, sin una debida manipulación. Por lo cual se procedió a confeccionar por partes aquella fórmula, de las cuales corresponden logicamente una a la manipulación del Bálsamo de Tolú, y otra a la Brea."

"Señalaremos estas dos, que es donde radica la discrepancia y dejaremos de señalar las demás, para no hacer esta exposición demasiado extensa."

"a). Bálsamo de Tolú. - La cantidad precisa de Bálsamo de Tolú para lograr la preparación señalada con el 2% con respecto a la solución general, se somete a una trituración primaria, a una digestión, después, en presencia de arena silícea, en una solución hidroalcohólica de 40° durante 8 horas, con decantación y filtraje del líquido resultante, el cual es añadido a la solución general que sirve de vehículo para la disolución de las drogas restantes, y con ello lograr el jarabe final, con la adición del azúcar correspondiente."

"b). Brea. - Se parte de la cantidad de Brea precisa para preparar la solución (alcalina) al 2% la cual, calentada a 40°, después de una maceración de 8 días, agitada repetidas veces, decantado y filtrado finalmente y con cuya solución obtenida se hace lo propio que en el caso a)." "

"Se me objetará seguramente -senyala Pérez-Iborra-, que el producto resultante en ambos casos, deja de ser productos en especie pasando a ser productos elaborados."

"Me apercibo suficientemente de ello, por todo lo cual si conocido su proceso de elaboración cree este docto Instituto que la fórmula declarada no responde a lo que en realidad se elabora, no hay por mi parte obstáculo alguno para modificar aquélla, en el sentido de declarar que, no son las especies dichas, sino sus principales activos los que concretamente subsisten en el producto adulcorado final".

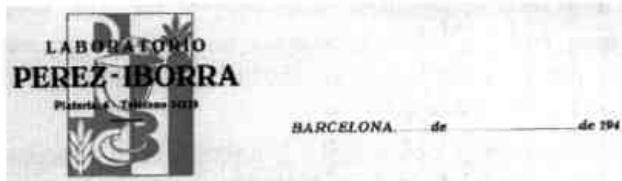
"Por todo lo cual. SOLICITA sea aceptada esta explicación como ampliación de la Memoria Científica mandada juntamente al expediente de registro para que pueda seguir el trámite de concesión del registro de la especialidad farmacéutica citada"(11).

Aquesta explicació fou acceptada, però el Laboratori no va arribar mai a fabricar el Pectosilin, possiblement per la complicació i durada de la seva preparació. El 1951, en una nota del servei d'informació del registre de la propietat núm. 47363, se li fa saber que el nom de Pectosilin "no se puede solicitar por existir la 32289 Pectocidin concedida a D. Pedro Viñas", el que ens fa pensar que aquell preparat va ser definitivament descartat de la fabricació del Laboratori Pérez-Iborra.

Tots aquests preparats i potser d'altres que encara estaven en fase d'estudi demanaven més espai, i una infraestructura separada de la farmàcia. Per això va sol·licitar l'ampliació en el mateix carrer Plateria 6 amb la petició de que el laboratori fos declarat individual, permís d'autorització de data 4 de maig de 1946, corresponent-li el núm. 2651. A partir d'aleshores Pérez-Iborra ja va comprendre que calia marxar a un local més espaiós, més en consonància amb la fabricació que es disposava a realitzar.

---

(11) Vegeu la instància de data 8 de maig de 1944 a ARXIU A.P.-I.

BARCELONA. de _____ de 194

LABORATORIO PEREZ-IBORRA

PROVENÇA, 224 B

TELEFONO 29.32.30

BARCELONA.

LABORATORIO PEREZ-IBORRA

PROVENÇA, 224 B.

TELEFONO 60.02.00

El "Laboratorio Pérez-Iborra" de Provença 224, (1946-1965)

En el nou laboratori instal·lat a uns baixos del carrer Provença 224, la producció i les vendes van començar a incrementar-se, així com també les possibilitats de nous específics que ja tenia mig preparats.

En pocs anys el laboratori va disposar de nova maquinària adequada per fabricar un preparat adjunt al Cremamint; era el TALCOMINT que, com el nom indica, es tractava de "polvos" de talc, registrats el 1947 amb el E.N. 9305. La seva composició per a un pot de 100 grams era: Talc de Venècia 89 grams, àcid bòric 10 grams, àcid salicílic 1 gram i essència de roses. Aquest talc, finíssim, que competia molt bé amb d'altres marques, formaven juntament amb el Cremamint, que després encara es van incrementar amb les pastilles CLORAMINT. El Cloramint o Clora-mint eren destinades segons un projecte de prospecte a combatre les angines, la gingivitis, l'estomatitis, les afonies i les afeccions de boca i coll, i la seva composició per pastilla era: 0,25 grams de clorat potàssic, 0,01 grams de glicirrizina amoniacial, 0,005 grams de clorofila, i essències. El número de registre era E.N. 5616.

De Talcomint ens queden un parell de pots i els dibuixos originals de propaganda, que mostren un nen dins d'una banyereta amb el pot de talc al costat.

Per la mateixa època, el Laboratori va demanar el registre d'un nou preparat de nom "HILADEN" servit en forma líquida en una ampolla de 2 centímetres cúbics. El registre va tenir dificultats perquè hi havia també registrat com a marca internacional "Digalen" núm. 57142 de F. Hoffman-La Roche & Cie. de Basilea, i la marca internacional "Iladon" núm. 109640 de Riegen E. De Haen A.G. de Berlín; no obstant aquestes interferències, Hiladen va ser registrat amb el núm. E.N. 9306 (12). La seva composició per a cada ampolla era: Alcanfor, Mentol, Fenol i Eugenol 0,10 grams cada un, Creosata de Haya 0,005 grams, Clorur de novocaïna 0,01 grams i tintura de cochinilla. El preparat era dedicat a la odontologia com a sedant, desinfectant i analgèsic. No en tenim cap mostra ni prospecte pertinent.

Un altre preparat va ser el "SELLO ROJO" -sense cap connotació política, suposo- que era una "Oblea antidolor" que anava dins una capseta. El registre li va donar el núm. E.N. 9308 i la seva composició era: Piramidon 0,30 grams, Fenacetina 0,10 grams, Citrato de Cafeïna 0,05 grams, Fosfat de Codeïna 0,01 grams amb extracte de gelsemi 0,005 grams. La memòria científica puntualitza "que la acción terapéutica del preparado "Sello Rojo" estriba en la perfecta combinación de sus componentes; destaca, en primer término, la acción antipirética y analgésica rápida del Piramidón, incrementada con la retardada de la fenacetina, la antinervioso y sedante del fosfato de codeína, y la antirreumática del gelsemio. Como complemento del conjunto obra el citrato de cafeína como mantenedora de la función cardíaca normal". És, doncs, un calmant i sedant "para toda clase de dolores". D'aquest producte no hem pogut trobar cap propaganda que ens mostrés la seva presentació al mercat.

Al llarg de la seva carrera farmacèutica, Pérez-Iborra buscava medicaments que calmessin el dolor, senzills i fàcils de prendre; per a ell, el malalt no té perquè patir més del compte;

tot el que se li pogui donar per calmar els seus estats de dolor, d'ansietat i de neguit, no s'han de restringir. I aquesta preocupació és el que el porta buscar preparats lleugers antidolorosos i de bon prendre. En aquesta direcció, volia fabricar una aspirina mastegable i de bon gust, i va fer les gestions oportunes per registrar noms com: Aspirosa, Aspirizucar, Cafi-Rosa, Aspizucar, Sucrepririna. Però es va trobar que ja existien noms registrats com Aspiroxil, Aspiro-sucre, Duxi-rosa, Sucrospirin i Aspizucar (13).

(12) Vegeu carta de la Gestoria Administrativa del Col·legi de Farmacèutics de la Prov. De Barcelona, datada el 24 de novembre de 1947, i signat per Joan Carrera Puig, amb el vist i plau del president Jaume Rosselló. Arxiu A.P.-L.

(13) Vegeu notes d'informació del Registre de la Propietat Industrial, totes del 1954. ARXIU A.P.-I.

Finalment, va trobar el nom de ROSACILINA i el va registrar amb el núm. E.N. 23993 (1955) del qual la memòria científica deia que l'objectiu de la Rosacilina era "reforzar la acción antipirética y antidolorosa del ácido acetilsalicílico con la del glicocola, antimigranosa, y procurar para aquellos medicamentos una forma cómoda y agradable de administración, que permita a los pacientes ingerirlos sin necesidad de líquidos, en cualquier lugar." La seva presentació a la venda era un estoig de cartró amb 4 tabletes de Rosacilina enbolicades en paper fi. No ens ha quedat res més que unes mostres de la fabricació de la capsula. La seva comercialització va durar uns quants anys.

També, vers el 1952, va registrar el "Lápiz Blanco"; és a dir, "un tubo para lápiz de labios" amb número del model d'utilitat 29.594, semblant als que avui dia coneixem. De fet no es va fabricar mai.

En un altre ordre de coses, el Laboratori va fabricar, a partir de 1947, les tabletes SUCRETINAS per als diàbetics, amb una composició de sal sòdica del anhidrid sulfamido benzòic i lactosa. Tenia el número de registre E.N. 9309.

En l'àmbit dels productes antisèptics, va fabricar, a partir de 1947, la POLVORETA, registrat amb el número E.N. 9307. Tenia una composició a base de dicloro difenil tricloroetano, acid bòric i talc de Venècia. De fet, la seva comercialització va durar poc i es presentava amb un pot de cartró amb les lletres de DDT POLVORETA. No en tenim cap exemplar; però ens queda el dibuix original de l'etiqueta: on hi ha, en blanc i negre, un home acompanyat de les lletres DDT POLVORETA.

Un cop comercialitzat el Cremamint i el Talcomint amb molta acceptació, el Laboratori Pérez-Iborra va entrar en el mercat del "Ajuar sanitario para partos" que distribuia el S.O.E. amb un capsula reglamentada amb el nom de "CUNA", registrada el 1947. Aquest "Ajuar" hi entrava també un pot de Talcomint, alcohol, gases, cotofluix, compreses, un tub de cordonet umbilical, injectables de oli alcalforat i ergolina Ivon i una ampolla de solució de argiroli. Aquests "Ajuars" ja havien estat introduïts el 1931 quan la II República Espanyola va aprobar l'Assegurança de Maternitat. Aleshores aquest "ajuars" eren anomenat "trousseaux" i els preparava el Col·legi de Farmacèutics de Catalunya.

Per acabar de repassar la producció del Laboratori Pérez-Iborra d'aquesta època cal fer menció a les pomades. Primerament va comercialitzar la "Grasa aromàtica de serpiente Iglesias", fórmula ideada i fabricada pel Dr. Iglesias amb número de registre 8313. Però el gruix de les pomades fabricades pel Laboratori Pérez-Iborra eren les anomenades "Pomadas Helix": Belladona, Secant, Boricada, Mentolada, Alcanforada, Altea, Carbassa, Mercurial, Lassar, Vaseline Estèril i una altra anomenada Cold-Cream, que fabricava almenys des de 1940. I potser també la pomada, a base de cortisona, "Cortilan".

Aquest conjunt de pomades introduïdes en el mercat i amb vendes consolidades es va mantenir fins el 1965, encara que aleshores ja no constitueixen el gros de les vendes del Laboratori. La branca d'estudi de les pomades és també una especialitat d'Alfred Pérez-Iborra; en els seus dos quaderns de formularis hi ha múltiples estudis de pomades. Per fer-se una idea de la producció del Laboratori ens podem basar, ja que no disposem d'altres estadístiques (vendes, etc.), en una llista del 1947, en la qual aquest va precisar quines matèries primeres i quina quantitat necessitava per als seus usos de producció, a efectes de la inscripció obligatòria en un nou registre del cens industrial.

Així es declaren les següents quantitats:

Talc	50.000	kgs.	Sucre	18.000	kgs.
Lanolina	3.000	"	Parafina sòlida	500	"
Oli de Ricí	36.000	"	Mentol cristall	40	"
Clorur de novocaina	500	"	Goma tragacanto	5	"
Clor. Etilmorfina	250	grams	Fosfat de codeina	500	grams
Vaselina filant	6.000	Kgs	Alcanfor	72	Kgs
Creosata de Haya	1,5	Kgs	Estearina	100	"
Cafeïna citrato	2	"	Àcid bòric	5.000	"
Òxid de zinc	100	"	Cacao	6.000	"
Clorat de potasa cristal	3.000	"	Yodo metall	15	"
Eugenol	3	"	Bàksam de Tolú	10	"
Tiocol	20	"	Fenacetina	15	"
Àcid salicilic	200	"	Fenolftaleïna	750	"
Fenol	3	"	Eucaliptol	72	"
Eisperma de balena	80	"	Piramidon	5	"
Lactosa	100	"	Vaselina líquida	1.000	"

Igualment, en aquest informe es constata que la plantilla és formada per cinc obrers, un administratiu i un director tècnic, que era ell; i que "este Laboratorio tiene más demanda que producción" per causa de les limitacions dels "cupos concedidos" i "que las cantidades facilitada por el Sindicato, son a todas luces insuficientes para atender la producción"(14). Vint dies més tard, respondent a una circular de la Secció de Laboratoris del Col·legi Oficial de Farmacèutics on se li demanava les quantitats anuals de matèries d'importació que necessitava el Laboratori Pérez-Iborra, "ya que no será autorizada la importación de productos que no figuren en dichas listas", remet una nova llista, molt semblant a l'anterior, on no hi figuren el talc, sucre, lanolina, parafina sòlida i alcanfor (15).

Tot aquest camp de producció i comercialització va resultar profitós, malgrat que com a laboratori individual, sempre calia un increment d'inversions; i això només podia venir de la farmàcia, doncs era reticent a les societats anònimes.

Entre 1950 a 1952, Alfred Pérez-Iborra va patir diverses infeccions a la sang d'origen desconegut, amb l'aflorament de greus furòncls que va tractar amb penicilina. Lentament va recobrar la salut, i la seva convalescència la va passar a Andorra, juntament amb la família, on s'hi van estar tres o quatre mesos.

(14) Document de dues pàgines, datat a Barcelona el 10 de desembre de 1947 i signat per Pérez-Iborra, precisament el dia que feia 40 anys. ARXIU A.P.-I.

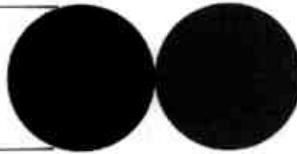
(15) Vegeu carta de contesta de Pérez-Iborra datada el 30 de setembre de 1947. Arxiu A.P.-I.

I és així com, el "Salus est Pax", eslògan amb el que s'identificava plenament, es va convertir en divisa del Laboratori. Era un escut amb un dibuix, d'un sol traç, molt del moment, on hi figurava una dona amb un colom que duia una branqueta d'olivera al bec. Símbol que, més endavant, va desaperèixer del logotip del Laboratori.

LABORATORIO PEREZ-IBORRA, S.A.

(SIDRE NONELL, 2 - POLÍGON INDUSTRIAL LEVANTE
136 - Tel. (93) 394 4311 - 08911 BADALONA (BARCELONA)

El 1958 es descobreix el desfalc produït al Col·legi Oficial de Farmacèutics. L'afer té repercuSSIó en els negocis de Pérez-Iborra, que en rep directa i personalment conseqüències. Els implicats en el desfalc traeixen la confinaça que Pérez-Iborra havia dipositat en ells durant els anys en què fou membre de la Junta del Col·legit, i s'apropien dels diners de la venda de la farmàcia que Pérez-Iborra tenia al carrer Pere IV de Barcelona, mentre ell era de viatge.

Això provoca una fallida econòmica important que amb esforç i treball remuntarà. De fet el Laboratori rebia de la Farmàcia Pérez-Iborra aportacions econòmiques per al seu desenvolupament. Era una anomalia estructural que va durar molts anys i que només podia resoldre's transformant el laboratori en una societat anònima capaç d'aportar els capitals que es necessitaven. Malgrat això, Pérez-Iborra logrará tirar endavant i, l'any 1962, ja va poder obrir una nova farmàcia a Badalona.

Vers el 1960, Alfred Pérez-Iborra comprenia que els preparats galènics i de mostrador anaven de capaiguda i era necessari introduir o canviar la direcció dels seus productes farmacèutics. Estava convençut que calia anar a la fabricació de caramelaria farmacèutica i altres productes de venda exclusiva a farmàcies.

Va buscar algú que fos especialista en aquest camp i l'ajudés a desenvolupar aquesta nova línia comercial, a la vegada que tancava la fabricació que fins aleshores feia. D'un anunciar d'ofertes al diari d'un "tècnic en caramelaria" va trobar-ne l'home clau que buscava. Es tractava d'Esteva Soriano Corachón que, evidentment, era uns dels millors tècnics del moment. Era un home capaç, amb grans coneixements de la indústria del sucre, i amb un llarg historial professional i humà. Soriano era de la "quinta del biberón" i, després de la

guerra, s'exilià a França. El 1939 va lograr incorporar-se a la Legió Estrangera Francesa durant un parell d'anys, i quan aquesta es va decantar pel General Petain, va tornar a França instal·lant-se a la regió dels Alps, prop de Megève i Chamonix, on va col·laborar amb la resistència francesa i el maquis. Acabada la guerra, va treballar en una important fàbrica de caramelaria a Casablanca i a París. Decidit a tornar a Catalunya, va posar l'anunci al diari que li va permetre contactar amb Alfred Pérez-Iborra, just en el moment que aquest buscava un especialista en caramelaria. La seva relació humana i professional va ser d'admiració, confiança i respecte mutuo. La col·laboració Pérez-Iborra-Soriano va ser decisiva per la creació de totes les games de caramelaria farmacèutica i alimentària del Laboratori.

Aleshores, sembla ser que Pérez-Iborra ja coneixia les pastilles Pulmoll franceses i pensava en poder-les comercialitzar a Espanya i Portugal. Esteva Soriano seria clau en aquesta etapa; durant molt de temps, es van investigar diverses fòrmules i tipus diferents o semblants de Pulmoll amb l'esperança de demanar, als Laboratoris Lafarge de Chateuroux (França), el permís per a la seva fabricació. En aquell moment, el Pulmoll es presentava de tres maneres: pastilles, xarop i xiclet. Finalment un cop superades els entrebancs del seu registre, que va ocasionar una demora de més de deu anys, es va poguer comercialitzar, el 1975, el Pulmoll sota la marca PULMOLLAN.

El Pulmoll ja era conegut i es venia a diversos països d'Europa. El Laboratori Pérez-Iborra havia començat a comercialitzar-lo i fabricar-lo per a Espanya i Portugal amb concessió del Laboratori Lafarge.

ELS MORANGOS

Vers el 1960, un cop realitzades les proves pertinents i els registres necessaris, es va comercialitzar un nou producte no farmacèutic, que es vendria exclusivament a les farmàcies, era els MORANGOS. Aquests "daus de goma al suc de fruites", tal com la propaganda deia, era un producte alimentari que havia estat preparat per Esteva Soriano. Es tractava de una goma menjable, estable, que contenia un cert grau d'humitat, i que la seva elasticitat perdurava durant mesos. No era pas un xiclet, eren daus de goma amb diversos gustos i colors. La composició i preparació dels Morangos permetia ser envasats en bossetes i mantenir-se en condicions òptimes durant molts mesos; s'assecaven lentament en climes secs i s'humitejava de nou quan el clima era humit. Es desfeien a la boca i tenia qualitats evacuants. La composició era senzilla, i tenia en la seva preparació la clau de volta perquè el producte acabat fos ben diferent de tot el que hi havia en el mercat. Crec que encara no ha estat igualat; sobretot pel que fa a la seva estabilitat. La seva difusió va anar augmentat fins al tancament del Laboratori. I sempre es va vendre només a les farmàcies.

De fet es van preparar tres tipus: el més conegut era el variat o "panaché", després va seguir-lo un altre que se'n deia Morangos Dos que eren de menta, i finalment els de pegadolça. Registrats a la Direcció General de Sanitat H.A, amb el número 6965, sota l'aval del Laboratori Pérez-Iborra i la marca SORSA, van començar a ser coneguts; l'esloguen "Daus de goma al suc de fruites" estava escrit en català, castellà anglès i francès des de el mateix moment en que es van posar a la venda el 1961. La capsa era vistosa, un xic "in" diríem ara, però de resultat eficaç. Hi havia representat una parella de nois (noi-noia) amb la bosseta als dits, i en forma d'aurèola hi havia una seguit de fruites (cireres, albercoc, plàtan, maduixots,

taronja, poma, préssec, pera, etc.) i l'indicació de "masque y coma fruta en goma - recuperador de energias - indispensable para los deportistas". Al darrere es recordava un consell eloquent, entenador i, sobretot, eficaç: "No arrincone este expositor EXHIBIR ES VENDER". El disseny d'aquesta caixa va ser, com moltes de les coses de Pérez-Iborra, una mica plagiat, doncs les dues figures havien estat extretes d'un anuncii que havia trobat en una revista estrangera de feia anys, i les va fer redibuixar quasi iguals.

Els Morangos (que vol dir maduixes en portuguès) va ser un dels millors i més coneguts productes fabricats pel Laboratori, i que sempre van ser venuts a les farmàcies.

Altres productes fabricats en aquella època són: PERLETAS (petits caramels com gotes, a granel o amb sobrets, per obsequiar les farmàcies als seus clients) i sobretot COLORINES (anisets de diferents colors que anaven en bossetes de 50 grams) cosits a una cartolina amb el nom de Colorines o bé amb l'adreça, el telèfon i el nom de la farmàcia corresponent.

Aquesta modalitat de Colorines amb propaganda de cada farmàcia fou d'una gran acceptació, ja que es donaven a infants i grans. I encara es van fabricar una sèrie de caramelaria àcid (Acidrops, Melavet, etc.). També, el 1969, va sortir al mercat un altre caramel, de mel, amb el nom de FLODEMEL (número de registre 563.244); va ser envasat en una capsula de plàstic dur amb un dibuix d'abelles i flors imprès a serigrafia.

Vers el 1961, Pérez-Iborra, encara sense farmàcia, va veure la possibilitat de poder establir-ne una de nova al carrer Olivera 22 (abans carrer Olivo) en el barri de Sistrells de Badalona. Sol·licitat el permís amb una instància al Ministeri de Gobernació en base a l'article 5è de l'apartat 1-B del Decret de 31 de maig de 1957, se l'hi va concedir després de moltes gestions. Va començar a donar servei a partir de l'octubre de 1962. Per establir-se li fou essencial l'ajut econòmic de dos cunyats seus. No va ser facil obrir una nova farmàcia en aquell indret, que semblava deixat de la mà de Déu: carrers infernals sense

voreres ni asfaltats, que es convertien en petites rambles quan plovia, amb una il·luminació de bombeta, casetes de totxo fets per la mateixa població d'origen immigrant, algunes sense aigua corrent, amb un clavegueram molt deficient, etc. La instal·lació de la farmàcia en el barri de Sistrells va semblar baixada del cel, sobretot perquè es mantenia oberta molt més del que les lleis dictaven. Oferia un servei extraordinari, ja que l'Andreu Saura, ajudant de farmàcia de Pérez-Iborra durant cinquanta anys, va anar a viure en un dels pisos de sobre la farmàcia. Tothom sabia que l'Andreu hi era sempre. Tocaven el timbre... i baixava.

Però les dificultats per a la instal·lació d'aquella farmàcia varen ser dignes d'una competència deslleial i moralment molt poc deontològica: quatre farmacèutics van al·legar que la nova farmàcia que Alfred Pérez-Iborra volia instal·lar no complia les ordenances de distàncies i "alegando que los servicios farmacéuticos de la Barriada en donde trata de instalarse el Sr. Pérez-Iborra están debidamente atendidos, por lo que solicitan la denegación de la licencia solicitada". La realitat era que revisades les distàncies segons tècnics de l'Ajuntament de Badalona, aquestes eren de 1000, 990, 970, 770 i 700 metres de les farmàcies més properes, i per tant, el Ministeri de Gobernació i el Col·legi Oficial de Farmacèutics van autoritzar la nova farmàcia el mes d'abril i maig de 1962 (16). Tots aquests detalls tenen a veure amb el Laboratori perquè és el primer pas del seu trasllat a Badalona cap a el 1965. Pérez-Iborra, membre fundador de l'Associació de Veïns del barri de Sistrells, havia comprat allí un local de planta baixa, i en pocs anys, un cop oberta la farmàcia, va edificar quatre plantes per fer el traspàs del laboratori. Farmàcia i Laboratori tornaven a estar en el mateix indret, però la seva activitat professional continuava independent. La nova ubicació era prou gran per fabricar tota la gama de caramelaria farmacèutica que s'anava introduint i la que es volia fabricar de nou, que principalment era el Pulmollan i el Pulmoverd.

De la meva col·laboració, treball i experiència en el Laboratori durant uns quants anys en va surgir un llibre per a infants, que va ser il·lustrat per Maria Rius (17).

El "Laboratorio Pérez-Iborra", de Olivo 22, de Sistrells, a Badalona (1965-1978)

Les noves plantes construïdes a Badalona del barri de Sistrells van permetre fer el canvi d'orientació de tota la producció del Laboratori. Els antics preparats que fins ara havia fet es van deixar de fabricar (Cremamint, Talcomint i pastilles Helix, juntament amb tota la gamma de pomades galèniques, etc.) i la producció es va encarar vers la línia de caramelaria farmacèutica, de la que Pérez-Iborra estava convençut que era un camí renovador i eficaç, tant industrialment, com farmacèuticament. Sempre havia estat el seu somni.

---

(16) Vegeu instància presentada per A. Pérez-Iborra al Ministerio de Gobernación amb la petició d'instal·lació d'una nova farmàcia al barri de Sistrells de Badalona, (sense data); igualment instàncies a l'Ajuntament de Badalona perquè acrediti les distàncies mínimes entre el punt elegit i les altres farmàcies, datades a Barcelona 24 de juliol de 1961 i 5 de setembre de 1961. També la resolució del Ministerio de Gobernación autoritzant la instal·lació de la seva farmàcia, de data 4 d'abril de 1962: Respecte de la Inspección Provincial de Farmacia, el Col·legi de Farmacèutics li va fer saber en data de 2 de maig de 1962, que no hi ha cap obstacle legal per obrir aquella farmàcia i cita que en l'expedient s'hi van personar en contra de l'obertura els farmacèutics Manuel Blasco Gil, Joan Salla Fallas, Miquel Mensa, i Ricard Masnou Colominas, establerts tots ells a Badalona. Signava el President del Col·legi Pere Vintró. ARXIU A.P.-I.

(17) Vegeu "Ja sabem com es fan els caramels" d'Alfred Pérez-Bastardas i il·lustrat per Maria Rius Camps; editorial Igrecia de Ediciones. Madrid 1975. Hi ha també una edició en castellà.

En aquests nous locals s'incrementaren tots les produccions i se'n feren de noves, a saber: els MORANGOS, les dragees anomenades DROPS (Acidrops de taronja, llimona, maduixa, i variats, i els Mentadrops), les PERLETAS, els COLORINES, les PERLAS A LA GOTA, i la sèrie de caramels balsàmics MELAVET, BONAMEL, MENTAROSA, REGALIZMEL, MELIPTOS. Anaven en capses metàl·liques i optenien una bona acollida.

Algunes variacions, com els MIGROS (número de registre 623.225), KYOTOS, etc, es van vendre en un moment determinat; precisament el Kyotos van tenir una sortida vers el Marroc i Jordània.

El PULMOLLAN

Respecte del PULMOLLAN, els problemes de registre es van acabar el 1975 i es van posar a la venda immediatament. Tota aquesta producció es va acompañar d'uns dossiers de propaganda que a Catalunya i València es feia en català, no sense algunes protestes de farmacèutics valencians, però el resultat va ser molt bon (18). El PULMOLLAN venia envasat en capses metàl·liques vermelles, del color de la qual la propaganda se'n va servir per concretar "les de la capsula vermella". Eren "pastilles d'acció buco-faringea y bronquial" i la seva fórmula era: Terpina 3,8 mg, Mentol 0,76 mg, Benzocaïna 0,5 mg i excipients com mel blanca, glucosa, sucre i essència de Badiana. Tenia el número de registre 53.061 i el codi de barres era 9048471. L'intenció de Pérez-Iborra era la fabricació en un futur del Pulmoll xarop, però en aquell moment estava en procés de registre. Dels problemes de registre, bé cal dir que foren múltiples, enrevessats i complicats: no s'acceptà el nom de PULMOLL (per culpa dels supositori Pulmol), i per tant, quan es registrà Pulmollan calgué introduir un canvi en la fórmula acceptat, igualment, pel Laboratori Lafarge; igualment problemàtica va ser el contingut: no acceptaven una capsula de 100 pastilles, només donaven permís per a la de 20; com que la xifra era irrisòria degut el tipus de pastillatge, finalment van claudicar i acceptaren 40 pastilles per capsula, juntament amb discussions pel preu proposat (19). Avui dia el Pulmoll continua present a tot Europa. Sembla que a la llarga el Laboratori Lafarge-Sanofi es vincularia al Laboratori Pérez-Iborra per rellençar-l'ho; però no va ser així, més aviat va desdenyar continuar a Espanya i Portugal, tot i que, Pérez-Iborra va entendre que les marques i patents registrades a Espanya els pertenyien a ells, i van ser cedides al Laboratori Lafarge. De fet, el Laboratori Pérez-Iborra produïa sota la llicència de Lafarge. Per això va creure que les noves marques havien de ser propietat del Laboratori Lafarge. Tot un exemple de col·laboració i lleialtat, que en donen fe les cartes i els documents intercanviats.

La presentació del Pulmollan era acurada, amb expositors de cartó o metàl·lics, i fent una atenció propagandística directament als farmacèutics, perquè creiessin en l'eficàcia d'aquells productes. L'augment de la producció i de les vendes i de tota l'infraestructura comercial va fer evident la insuficiència de les instal·lacions, quasi obsoletes, i es va tornar

(18) Vegeu les cartes o el retorn de la propaganda amb frases com "las perletas pongaselas en el c...", i d'altres del tipus, "traducción", "soy español", etc. A. Pérez-Iborra, no va creure oportú en aquell moment fer-ne una edició bilingüe de la seva propaganda, i era difícil saber en quina llengua calia dirigir-se als farmacèutics. ARXIU A.P.-I.

(19) Vegeu dossier, cartes i documents a ARXIU A.P.-I.

a canviar de locals buscant definitivament una emplaçament model. Per altra banda, el Laboratori necessitava una injecció econòmica i una modernització estructural. Així es va transformar en Societat Anònima, mentre Pérez-Iborra va deixar-ne el comandament directa per causes de la seva jubilació; aquesta nova situació no va ser gens favorable i el resultat econòmic se'n va ressentir fins al punt que els socis van demanar que Pérez-Iborra el dirigís de nou, cosa que va passar entre 1981 a 1990. Una nova situació es va donar amb la intencionalitat de que el Laboratori passés a mans de Lafarge-Sanofi-Labal, però finalment no va ser possible. Ara aquells detalls són innecessaris.

El "Laboratorio Pérez-Iborra, S.A.", de Badalona (1979-1995)

Renovat i instal·lat amb tots els avenços necessaris, la nova ubicació va resultat eficient: es tractava d'una nau industrial en el polígon Sud-Llevant (carrer Nonell 2 cantonada Vallmajor). Allí la seva producció era molt superior i disposava de maquinària especialment dissenyada per empaquetar la caramelaria (sèries àcides i balsàmiques), envasats en "blisters", "vacuums" de producció del caramel, màquines de comptar i envasar el Pulmellan i la resta de caramelaria farmacèutica, i màquines semi-automàtiques per produir els Morangos. Tot plegat feien idoni que la producció pogués obrir-se camí: en aquell moment es podien produir vint mil caixes diàries. Paral·lelament, és clar, calia plantejar-se que la comercialització estigués a l'alçada de la fabricació-producció. Aquest problema mai resolt adequadament, i sobretot l'impàs en traspassar el Laboratori a un grup més potent econòmicament que acceptés donar-li l'empenta definitiva que requeria, va comportar moltes tensions entre els socis, d'entre els quals Pérez-Iborra era minoritari.

En aquelles instal·lacions expressament preparades per a l'elaboració de caramelaria farmacèutica i de caramelaria alimentària, es van fabricar un seguit de productes que eren la culminació de tota l'experiència acumulada al llarg dels anys per Pérez-Iborra i pels seus tècnics, com Esteva Soriano i Andreu Saura Sorolla, que encara que fos el seu "alter ego" de la farmàcia, el seu coneixement de fòrmules va resultar de gran eficàcia.

Les sèries d'ACIDROPS van continuar juntament amb la balsàmica de MELAVET, BONAMEL, MENTAROSA, REGALIZMEL, MELIPTOS, un especial anomenats MENTADROPS. Del grup de caramelaria farmacèutica es van fabricar el PULMOLLAN, el PULMOVERD (mentol-eucaliptol), el PULMOBÓ (herbes aromàtiques) i el PULMOFORT (de menta forta); i una sèrie de dragees com anissos DIABLOTINS (perles de pegadolça anglesa) i DIABLOVERDS (perles d'herbes i mentol), totes amb el Registre Sanitari Industrial número 23-4037 CAT.

Igualment les PERLETAS, COLORINES, LAGRIMONES i l'altra estrella de la producció els MORANGOS. Els directors tècnics del Laboratori van ser A. Pérez-Iborra principalment, i els darrers anys R. Blay Lluch i E. Ballester. En la darrera etapa la distribució i comercialització del Pulmollan la va dur a terme els Laboratoris Midy SA, del grup Sanofi. I a Portugal tant el Pulmoll amb les dues modalitats (capsa vermella i verde) i fabricat pel Laboratori Pérez-Iborra es van vendre per Sanofi-Portugal Lda. Divisió Midy.

Per acabar, quatre pinzellades per mostrar els continguts propagandístics que el Laboratori Pérez-Iborra adreçava directament als farmacèutics. De fet, aquestes cartes dirigides a companys-amics-col·legues tenien molt bona acollida i servien per introduir els productes als taulells de les farmàcies, perquè "Exhibir es vender" i "no arrincone este expositor, tenerlo a la vista del público le reportará beneficios", era una manera clara de divulgar el que tot bon farmacèutic ha de saber i que ell per la seva experiència coneixia de sobres.

La campanya sobre "Perletas" i "Colorines", realitzada des de 1972, va servir per donar a conèixer-les a la major part de farmàcies espanyoles; contenia una carta i un tríptic amb un dibuix en blanc i negre d'una farmàcia vista des de darrera el taulell amb uns nens i la seva mare, justament en el moment que el farmacèutic els dóna els Colorines d'obsequi,

"HIJO OBSEQUIADO, MADRE AGRADECIDA"

perletas
i
colorines

en acció....

amb el lema: "Hijo obsequiado, madre agradecida". El dibuix era de la il·lustradora Maria Rius. Al darrera s'enviaven dos o tres bossetes amb una mostra dels caramels amb les característiques, forma específica, composició, envasats, etc, i els preus corresponents amb els detalls dels costos, vendes i marges farmacèutics, juntament amb un full de comanda. El més interessant, però, des del punt de vista conceptual, era la carta (en català o en castellà) en paper oficial del Laboratori amb les dues circumferències de colors vermell i verd, que simbolitzaven les capses de Pulmolian i Pulmoverd, i que tenia un redactat de companyerisme, dirigit als farmacèutics directament, lluny de les propagandes estàndars tan poc personalitzades; el text era aquest:

"Quants anys portes atenent darrera el taulell de l'Oficina de Farmàcia?. Et diré els que hi porto jo: 52. I et puc assegurar que en aquests anys he après moltes coses de les quals a la Facultat no se'n fa esment, i que han resultat essencials per al meu bon desenvolupament. D'entre elles cal destacar aquella que resumeix tan bé el popular adagi espanyol: "Hijo obsequiado, madre agradecida".

"Parla clar, oïr. Els fills són constants acompañants de pare o mare en les seves visites a la Farmàcia, i el qui els atén, queda a mig fer si no destaca la seva presència, obsequiant-los amb les tradicionals "boletes farmacèutiques". Aquest "petit" obsequi, que la quitxalla rep veient-lo "gran", la mare l'agraeix".

Explica Pérez-Iborra que existien normatives obligant l'envassament d'aquelles "boletes" i per fer-ho rodó a incloure a l'hora el nom de la farmàcia i l'adreça de que obsequiava. hi erem ja ficats i hi som molt més ara, per tal que "les nostres boletes", t'arrib

"En això nosaltres in emparades per la llei sense perdre la simpatia dels petitons a qui van destinades. Tu les deus conèixer; són les anomenades Perletas, les unes i Colorines, les altres."

"Normalment es donen d'obsequi, però des d'ara, també es poden vendre. El seu preu és a l'abast de tothom. No rebutgis cap de les seves possibilitats. Pagant-les a no, et seran sol·licitades i agraïdes."

"Et faig arribar mostres de totes dues presentacions, a l'ensemms que les ofertes per proveir-te'n, i creu-me, fes-ho: n'obtindràs positius resultats. Et par-lo per experiència.

Amb els millors desitjos, una abraçada." Amb la signatura i el nom d'Alfred Pérez-Iborra i a sota "Farmacèutic: Director-Gerent"(20).

Era, si més no, quasi un atreviment que un laboratori farmacèutic es dirigís als seus futurs clients amb un to diferent, de companys d'ofici i d'experiència. No es tracta de una propaganda neutre, sinó d'arribar al convenciment amb una explicació lògica, natural i quasi paternal-col·legial, d'aquell que sap per anys i panys atraure's la clientela. Tot una manera de fer i de sentir. No era pas el Laboratori qui enviava una carta sinó directament A. Pérez-Iborra, l'home, el farmacèutic, sense intermediaris.

De semblant manera es va fer amb altres campanyes, per exemple la del Pulmolian; en aquest cas la carta dirigida igualment al "Benvolgut/da col·lega" els deia:

---

(20) Vegeu tota aquesta campanya propagandística a Arxiu A.P.-I.

Pulmoverd - Pulmollan

"Com a bon apotecari, deus tenir bona retentiva. Recordaràs que temps enrera, varem presentar-te els productes Perletas i Colorines, que tan justament posen de relleu l'adagi espanyol "Hijo obsequiado, madre agradecida". Oi que et fan quedar bé i n'estàs content? Segueix amb aquests, no els deixis."

"Ara volem parlar-te d'uns altres: les "pastillas PULMOLLAN" i les "pastilles Pulmoverd" presents a tot Europa amb el nom de "pastilles PULMOLL" dins d'una capsula vermella les primeres i una de verda les segones"

"Al nostre país, els consumidors les coneixen i estimen des de l'any 1975 per la seva acurada presentació, pel seu bon paladar i, sobretot per la seva eficàcia terapèutica: "contra la tos" diuen les capsules vermelles, i per a la "defensa respiratoria" les verdes."

"Ben cert és que les "Pastillas Pulmollan" acaben amb la tos, com les "Pastilles Pulmoverd" eliminén les molèsties respiratòries dels refredats. Fes-ne provatges amb les que t'arriben dins els sobrets-mostra i et convenceràs que "són les millors" per recomanar-les als sofreixos."

Hi afegeix que facin una ullada als preus i marges corresponents i acaba dient-los:

"vulgues quedar bé; que no manquin a la teva Farmàcia! La gent es refia de trobar-els-hi. Ja saps que tots els majoristes en tenen, i, si més no, recorda't del nostre telèfon (...) Una trucada i les tindràs a casa teva."

"Gràcies. Amb els millors desitjos, una abraçada". Signat per ell i el nom d'ell amb el corresponent "Farmacèutic i Director-gerent" (21).

Positiu o no, era tota una manera de pensar i de fer del seu fundador.

(21) Vegeu les cartes i algunes contestes al dossier de propaganda del Laboratori. Arxiu A.P.-1.

La darrera etapa

Quedava clar que el Laboratori Pérez-Iborra no podia afrontar tot sol la comercialització i la política d'expansió de tots els seus productes. Entre administració, tècnics i treballadors hi treballaven més de vint persones. Una molt deficient gestió de l'administrador de la societat entre 1978 a 1981, va perjudicar seriosament el desenvolupament i la continuació del Laboratori, quan Pérez-Iborra ja havia pres la decisió de retirar-se i jubilar-se. A partir del 1982, calgué reconstruir tota la confiança financera del Laboratori. Per això, i tenint present alguns problemes seriosos derivats de la legislació sobre laboratoris que havia canviat recentment i que afectaven la responsabilitat directa de Pérez-Iborra i no la de la Societat Anònima, A. Pérez-Iborra fou nomenat de nou administrador-gerent del Laboratori, el qual, en poc temps el va lograr reactivar. Va ser necessari una reducció de jornada de treball el 1983 i un estricte control de despeses i pagaments. A la llarga però, aquest sacrifici tampoc va servir per acabar de consolidar el Laboratori i buscar-ne solucions, i a la vegada preparar seriosament i eficaçment el seu traspàs i venda a un grup farmacèutic interessat en tots els productes elaborats pel Laboratori Pérez-Iborra.

Així, vers el 1985, Pérez-Iborra havia retornat la confiança i les vendes, i semblava imminent el traspàs del Laboratori al grup Sanofi. Per això, es va voler ser present a les pantalles de la televisió catalana (TV3) amb un anunci de molt poca durada però realista: la mini-història venia a concretar que qui té tos prengui pastilles Pulmollan; es veia un senyor jove que tossia i una veu en off que li preguntava: "tu què fas quan tens tos?", i automàticament l'home tossia vàries vegades; i la veu en off li deia: "no, no, vull dir que prenſ?", i aleshores alçant la mà al nivell del pit ensenyava una capsula de Pulmollan i deia: "jo prenc pastilles Pulmollan, les de la capsula vermella". Tot plegat havia durat 10 segons. N'hi havia prou i va fer efecte: en els dotze dies que va sortir en pantalla les vendes es van incrementar més d'un vint per cent. Era tot un començar, potser un salt endavant; en tot cas les deficiències comercials no es podien resoldre amb anuncis. Calia un nou equip humà, uns nous socis disposats i econòmicament forts que, el Laboratori, fins ara no havia tingut. Potser els anys de preparació van durar massa, ja que A. Pérez-Iborra no tenia tampoc la força econòmica que l'amplitud del negoci requeria, i els accionistes de la societat anònima no eren adients a una entesa ni al projecte a que s'havien incorporat. Per altre part, la divisió alimentària del Laboratori Pérez-Iborra, és a dir, els Morangos, els Drops, tota la secció balsàmica, etc, feia cosa al grup Sanofi, per no encaixar potser dins dels paràmetres farmacèutics. Tot i que tenien una sortida comercial molt potent.

Divergències i individualitats poc disposades a un treball d'equip compenetrat i eficient no van permetre al Laboratori Pérez-Iborra la seva consolidació, quan totes les seves especialitats tenien comercialment una bona acollida. Si per inclinació i finalitats semblava evident que el grup francès fabricant del Pulmoll havia de ser qui controlés el Laboratori, i se'l fes seu, la realitat no fou així. Quan aquest projecte va fallar, va ser molt més difícil la seva incorporació a laboratoris farmacèutics clàssics. El temps jugava en contra seu. Les darreres decisions, precipitades, només van servir per vendre'l a males mans. Aquestes, incapaces econòmicament, no van cumplir els pagaments establerts, originant una fallida que va precipitar el tancament del Laboratori el 1995.

Amb aquest tancament moria un esperit farmacèutic molt peculiar, un taranà individual i lliure, una vida dedicada plenament a aquell projecte, sense trobar-hi un desenllaç satisfactori. Era també, potser, la fi d'un "romanticisme professional", tal com Alfred

Pérez-Iborra s'havia autodefinit el 1956 en l'entrevista a Sir Hugh Linstead, President de la Federació Internacional Farmacèutica en la seva XVI Assemblea General reunida a Londres, dins la secció "Habla para Nosotros" que regularment escrivia sota el pseudònim de Freddy per la "Circular Farmacèutica" (22).

Alfred Pérez-Iborra fou un apassionat del periodisme professional, doncs no en va, havia dirigit i fundat la revista "Circular Farmacèutica". Era, també, un enamorat de l'ofici d'"apotecari-farmacèutic"; segurament per això li va ser concedit el títol de "Col·legiat Distingit" per la Junta de Govern del Col·legi Oficial de Farmacèutics de Barcelona el 1987, "en virtut dels mèrits assolits en la seva dilatada vida professional" (23), de la qual el Laboratori en va ser una part important.

---

(22) Vegeu Circular Farmacèutica núm. 155-156-157 de juliol-agost-setembre de 1956, any XIV pags 276-277.

(23) Vegeu el Diploma de data 11 de maig de 1987 signat pel President del Col·legi Josep M. Gras Isern i el secretari Ramon Magnià Brull. Arxiu A.P.-L.

7.- TEXTOS DE LES V JORNADES D'HISTÒRIA DE LA FARMÀCIA CATALANA (EL MASNOU- BARCELONA 17 I 18 DE NOVEMBRE DE 2001

INVENTARI DELS BÉNS DE L'APOTECARI PERE DE VILAR (1357).

Autor: Ramon N. Cornet Arboix

Comunicació presentada a les V Jornades d'Història de la Farmàcia Catalana (El Masnou-Barcelona, 17 i 18 de novembre de 2001).

L'any 1357, Geraldona, vídua recent de l'apotecari manresà Pere de Vilar, amb el testimoni del batlle de la ciutat i dels marmessors i executors de l'últim testament redactat pel seu marit, ordenà fer un inventari de tots els béns que li deixà en nomenar-la hereva universal.

L'apotecari Pere de Vilar apareix documentalment l'any 1348, precisament amb motiu del seu casament amb l'esmentada Geraldona.

Tenim molts motius per creure que aquest apotecari fou el successor del cèlebre Bernat Despujol, autor del "RECEPTARI DE MANRESA".

El primer és la coincidència entre la desaparició de l'esmentat Despujol i l'aparició de Pere de Vilar.

El segon motiu, aquest ja més consistent, és el fet que Guillem-Narcís, fill de l'apotecari Bernat Despujol, rebés l'any 1357, de mans de la vídua Geraldona, la quantitat de 40 sous corresponents a un llegat testamentari deixat per Pere de Vilar, on aquest es declara, respecte a Guillem-Narcís, "...consanguineus germanastrus meus...".

Queda clar l'intímic vincle familiar entre Bernat Despujol i Pere de Vilar, el qual podria ser causa d'un matrimoni anterior de Benvinguda, esposa del primer amb el pare del segon.

Hem de creure, per tant, que l'obrador de Pere de Vilar, l'inventari del qual transcrivim (Arxiu Comarcal de Manresa. Protocols notariais), era de fet el de Bernat Despujol.

Aquest inventari ens porta a la conclusió del gran desordre que imperava a les estances dels manresans d'aquella època, i l'afany que tenien de guardar-ho tot malgrat la seva inutilitat.

També ens demostra que a Manresa, al segle XIV no existien les apotecaries tal com les entenem avui dia. La compra o el lloguer d'un alberg incloïa sempre una o dues "taules" que, instal·lades davant la porta, feien la funció de taulell per a atendre al públic.

Tots els artesans feien el mateix, tal com es pot comprovar en el retaule de Sant Marc, que es guarda a la nostra Seu.

No entrarem en detall a la primera part d'aquest inventari, on s'esmenten els béns immobles i els utensilis d'ús quotidià que omplien materialment l'alberg de l'apotecari. Només esmentarem, ja que ho considerem molt important, la pertinença d'un tros de terra prop de la capella de Sant Cristòfol, plantada de safrà. Sabíem que la nostra ciutat exportava aquesta substància en grans quantitats fins al nord d'Europa, i era transportada

per mules que conduïen truginers manresans, però fins ara no havíem pogut localitzar-ne cap zona de conreu.

Pel que fa a utensilis, a part els llits i els complements, no podien faltar les armes de tall, juntament amb armadures, les quals recordaven un passat bèl·lic.

La nostra ciutat era productora d'oli i vi. No és estrany, doncs, que a les cases es guardessin nombrosos contenidors d'aquests líquids.

Arriba un moment que l'inventari canvia bruscament el seu contingut, sense avisar, indicant que ens trobem en l'operatori de l'apotecari. Aquesta part ja té mes importància per nosaltres, ja que ens indicarà el seu nivell professional, tant pels aparells utilitzats com per la quantitat i qualitat de drogues guardades i algunes formes medicamentoses ja elaborades.

Per aquesta raó farem la transcripció completa d'aquesta part de l'inventari, actualitzant sempre que sigui possible els mots utilitzats al segle XIV.

INVENTARI FET PER GERALDONA, VÍDUA DE PERE DE VILAR APOTECARI.

MANRESA, 5 DE JUNY DE 1357.

Item. vint-i-una lliures de pebre.

- " . vint-i-cinc lliures de gingebre bo.
- " . trenta cinc lliures de gingebre sotil.
- " . cinquanta lliures de gingebre gruell.
- " . safrà, tres lliures.

Item. tres lliures de clavells.

- " . trenta dues lliures de sucre en pa.
- " . sis lliures de canyella.
- " . dues lliures de nous moscades.
- " . dues lliures i tres unces de flor de macís.
- " . dues lliures de garangal.
- " . mitja lliura de comes de clavells.
- " . espic, tres unces.
- " . nou de Xarc, una unça.
- " . pebre llarg, dues unces.
- " . cubebes, tres unces.
- " . citoval, dues unces.
- " . flor de canyella, una unça i mitja.
- " . cardemomi, mitja unça.
- " . palla de la Meca, dues unces.
- " . folii, mitja unça.
- " . comí, vint-i-cinc lliures.
- " . tres arroves de matafaluga.
- " . tres lliures d'encens.
- " . una càrrega de cera obrada.
- " . tres morters de coure entre grans i petits, d'especeria.
- " . tres morters de coure petits de casa amb les seves mans de coure.
- " . sis mans de morter de coure i de ferro entre grans i petits.
- " . dotze bacines entre grans i petites, trencades i senceres.
- " . dos lluradors d'aram, un de petit i l'altre gran.

Item. dos parelles de balances de ferro.

- " . dos parelles de petites.
- " . una de fusta.
- " . un calastó de ferro.
- " . tres tamisos.
- " . dues raimes de paper gros.
- " . mitja raima de paper prim.
- " . una caixeta pintada petita.
- " . tres caixetes petites de noguer.
- " . una brandonera.
- " . uns armaris pintats trencats.
- " . una candelera pintada vella.
- " . una altra petita pintada.
- " . entre escudelles grans i petites i talladors grans i petits de Màlica, quaranta.
- " . vint ampolles entre grans i petites on hi havia diverses aigües.
- " . tres dotzenes de massapans blancs.
- " . quaranta i quatre massapans pintats entre alts i bons.
- " . tres alfabetgers d'obra de Màlica.
- " . trenta pots de terra entre petits i grans.
- " . un tabernacle petit de fusta amb imatge de cera.
- " . sis lliures d'emplastre entre diaquilon i ciricrotum.
- " . vint lliures d'oruga en pans.
- " . cinc lliures de mostassa.
- " . tres lliures de cilandre.
- " . vint-i-tres sacs petits amb diverses llavors.

Item. sis bastiments de caixes amb cinquanta i vuit caixes on hi havia diverses llavors.

- " . tres providores pintades.
- " . un gresol de llautó que penja a l'obrador.
- " . tres mànegues de crestiris entre petites i grans.
- " . vint-i-cinc maratxes.
- " . dues lliures de cera gomada.
- " . set mamelles de cera.
- " . sis caps de cera petits.
- " . sis imatges de cera petites.
- " . una setra on hi havia tres lliures de trementina.
- " . una capsà de plom.
- " . trenta entre pots i setres on hi havia alguns ungüents i olis.
- " . una lliura de sàndals vermellos.
- " . una lliura de sàndals blancs.
- " . una lliura de sang de dragò.
- " . mitja lliura de brasil.
- " . vuit unces de lapderni.
- " . mitja lliura de pitim.
- " . mitja lliura de coloquintida.
- " . mitja lliura de colofònia.
- " . una caixa amb set caixons.
- " . dos parells de tisores.
- " . una lliura de fulla d'estany.
- " . vint-i-cinc pans d'argent.
- " . mig quintar de mel.

Item. deu lliures de latovari de mel.

- " . un tamís petit.

- " . mitja lliura d'escorça de poncèm.
- " . sis lliures d'aigua ros.
- " . dues lliures d'aiguardent.
- " . una lliura de banya de cérvol blanca en coques.
- " . dues lliures de cotó filat.
- " . una lliura de cotó fluix
- " . sis lliures de sucre cordolat.
- " . mitja lliura de sucre candi.
- " . dues lliures de matafaluga confita.
- " . dues lliures de gingebrada.
- " . dues lliures de pigona.
- " . mitja lliura de citronat.
- " . una lliura de pongea.
- " . mitja lliura de celiandre confit.
- " . mitja lliura de festucs confits.
- " . una lliura de letovari de suc de roses.
- " . una lliura de trisàndals.
- " . tretze pinyes verdes.
- " . sis lliures de sofre viu.
- " . regalèssia tres lliures.
- " . sis lliures de pinyons.
- " . mitja lliura de llimonada.
- " . dues lliures de comí barrany.

Item. dues lliures d'alegria.

- " . un arbolic petit de vidre.
- " . una lliura d'alum de roca.
- " . una lliure de ferritja.
- " . herbatur mitja lliura.
- " . herba tuniq una unça.
- " . una caixeta amb ferramenta.
- " . una pica de pedra de picar herbes.
- " . dos bols grans de boix.
- " . dos ferros de posar ciris.
- " . una gabieta de fusta d'esquirols amb esquelles.
- " . un gran tros de banya de cérvol
- " . mitja lliura d'angelot.
- " . sis sacs dins una saca.
- " . dues sàries.
- " . dues senalles.
- " . cassia fistula dues lliures.
- " . senet dues unces.
- " . una lliura de gra de cucs.
- " . sis lliures de lledons.
- " . momia una unça.
- " . un quart d'os de cor de cérvol.
- " . una unça d'escamonea.
- " . opí mitja unça.
- " . latçoli mitja lliura.

Item. lapis iudaici una unça.

- " . mitja unça entre safirs i maragdes.
- " . mitja unça de perles que no son foradades.

- " . tres lliures d'alamangana.
- " . violetes mitja lliura.
- " . dues lliures de blanques.
- " . sabó moll mitja arrova.
- " . dues unces de castor.
- " . mitja lliura de benedicta.
- " . mitja lliura de hiera picra.
- " . tres unces d'agàric.
- " . una unça d'hermodàtils.
- " . sal pedra dues unces.
- " . sofre viu tres unces.
- " . uns telers d'ostrar or.
- " . una lliura de goma aràbica.
- " . entre mirabolans cítrics i quebols una lliura.
- " . dues unces de grana.
- " . tres unces de boli armeni.
- " . tres lliures de gales.
- " . deu lliures de prunes saragocenques.
- " . tres unces d'indi bagadell.
- " . sis lliures de conserva rosada.
- " . una unça de conservada violada.
- " . mitja lliura d'ungüent de rodia.

Item. sis lliures de midó.

- " . una unça de rodia de llosa.
- " . turbit una unça.
- " . una unça de triaca.
- " . tres lliures d'aigua cuit.
- " . mitja lliura de trifera magna.
- " . sètra de vernís
- " . una sètra amb quitrà.
- " . una capsa de marc amb les seves balances.
- " . seda fluixa, grossa i negra, mitja lliura.
- " . or de luca ,dues unces.
- " . mitja unça d'or fi.
- " . unça de fulla d'or.
- " . sis llisos de fer vetes.
- " . tres espelletes.
- " . una llanterna de corn.
- " . una unça de borax.
- " . un vuitano de pedra fel.
- " . mitja lliura de copa ros.
- " . tres unces de vermelló.
- " . tres unces de classa.
- " . mitja lliura de coralls entre blancs i vermells.
- " . mitja lliura de reupontic.
- " . mitja lliura de verd scur.

Item. Hi havia en un llibre escrit de mà d'en Pere de Vilar de deutes per raó d'especieria disset lliures i mitja.

INVENTARI DELS BÉNS DE L'APOTECARI BERNAT DE SALESNOVES (1385).

Autor: Ramon N. Cornet Arboix

Comunicació presentada a les V Jornades d'Història de la Farmàcia Catalana (El Masnou-Barcelona, 17 i 18 de novembre de 2001).

(En continuïtat de la comunicació anterior)

Al cap de vint-i-vuit anys, Geraldona ordenà de nou fer un inventari dels seus béns (Arxiu Comarcal de Manresa. Protocols Notariaus), però aquesta vegada en qualitat de vídua del mercader Bernat de Salesnoves, el qual s'autoanomenà apotecari des del moment que esdevingué amo i senyor dels béns que foren de l'apotecari Pere de Vilar, primer marit de l'esmentada Geraldona.

Referent als béns immobles, aquests han augmentat durant els anys transcorreguts, ja que s'hi ha de sumar els heretats del seu últim marit.

S'esmenten: un camp en el terme dels "Clapers", una terra a Coll Manresa, un hort al cap del carrer de la "Cuireteria" i finalment l'alberg del carrer de la "Bosseria" amb el seu obrador on s'hi guardaven tots els útils, substàncies i compostos propis de l'art de l'apotecaria.

INVENTARI FET PER GERALDONA, VÍDUA DE BERNAT DE SALESNOVES APOTECARI. MANRESA, 17 DE FEBRER DE 1385.

Primerament. Un morter de coure que pot pesar un quintal.

Item. un altre morter de coure que pot pesar seixanta lliures.

" . un altre morter de coure que pot pesar vint lliures.

" . un altre morter de coure que pot pesar sis lliures.

" . un altre morter de coure que pot pesar tres lliures.

" . tres bacines planes grans.

" . vuit bacines petites.

" . dos lliuradors.

" . un artifici de caixons, en els quals hi ha: encens mitja lliura, màstec dues unces, erbatur dues unces, sang de dragó una unça, senet en fulla una lliura, amoni una unça, thimama dues unces, tudia de roca tres unces, astaquaron mitja lliura, veròniques tres unces, boli armeni mitja lliura, roll de peonia mitja lliura, genciana tres unces, goma de tragacant mitja lliura, herba de Tunis mitja lliura, atzeri mitja lliura, alforbi dues unces, esula dues unces, capparis una unça, pelitra mitja lliura, lapis sanguínea tres unces, porcel.lanes (verdolaga) una unça, ameos altra unça, anacarts altra unça, suc de regalèssia mitja lliura, llavors de salsifragia dues unces, berberis tres unces, escorça de bogia dues unces, balaustis tres unces, mirabolans entre totes les menes mitja lliura, xilobalsam dues unces, carpbalsam una unça, allum de plom una unça, armoniac tres unces, galbanum dues unces, caparres dues unces, serapi mitja lliura, corall blanc una lliura, karabe dues unces, reopontic una lliura, orpiment dues unces, verdet mitja lliura, sofre viu mitja lliura, roya mitja lliura, lis una lliura.

Item. gingebre maqui sis lliures.

" . gingebre seriol sis lliures.

" . pebre sis lliures.

" . girofle mitja lliura.

" . cera obrada trenta lliures.

" . paper gros mitja raima.

- " . paper prim mitja raima.
  - " . una capsà de codonyat mitja arrova.
  - " . una altra capsà de poncemat altra mitja arrova.
  - " . una altra capsà de taronjat altra mitja arrova.
  - " . comí deu lliures.
  - " . sabó moll en una olla deu lliures.
  - " . diamargariton , rosada novella i diagalanga en tres massapans entre tot una lliura.
  - " . diarodon abatis tres unces en un massapà.
  - " . un massapà de diacatolicon dues unces.
- Item. un altra massapà de suc de roses tres unces.
- " . un altra de gilot una lliura.
  - " . un altra de diacartami mitja lliura.
  - " . un altra de triasàndal dues unces.
  - " . un altra de catarti imperial tres unces.
  - " . un altra de pliris dues unces.
  - " . un altra de diantos mitja lliura.
  - " . un altra de diadragant altra mitja lliura.
  - " . un altra de diaisop mitja lliura.
  - " . un altra de carmini dues unces.
  - " . un altra de laca una unça.
  - " . un altra de sèver hepàtic mitja lliura.
  - " . un altra de diaciminum una lliura.
  - " . un altra de codonyat de sucre mitja lliura.
  - " . un altra de blanquet tres unces.
  - " . un altra de cascalls tres unces.
  - " . un altra de diaolibanum tres unces.
  - " . un altra de pòlvora de todia una unça.
  - " . un altra de alcana una unça.
  - " . un altra de castor tres unces.
  - " . un altra d'indi mitja lliura.
  - " . un altra de vermelló mitja lliura.
  - " . un altra d'alum sublimat mitja lliura.
  - " . altres massapans, cinc o sis buits.
  - " . vint-i-una ampolles grans on hi ha algunes aigües
- Item. vuit massapans grans on hi ha algunes coses de solil preu.
- " . vint massapans grans on hi ha algunes coses de solil preu.
  - " . un massapà de matafaluga dues lliures.
  - " . un altra de nous de Xarc mitja lliura.
  - " . un altra de cardemomi tres unces.
  - " . un altra de gingebreda mitja lliura.
  - " . un altra de sucre cordellat dues lliures.
  - " . un altra de salsa molta mitja lliura.
  - " . un altra de borra tres unces.
  - " . un altra de càmfora mig quart.
  - " . un altra d'espic una unça.
  - " . un altra de canyella mitja lliura.
  - " . dotze massapans grans on hi ha algunes coses de solil preu.
  - " . dotze massapans petits on hi ha algunes coses de solil preu.
  - " . quatre alfabagueres de terra.

- " . cinc sellons de terra.
  - " . vint pots de terra on hi ha algunes coses de sotil preu.
  - " . quaranta escudelles de terra pintades entre grans i petites.
  - " . oxisacra compost una lliura.
  - " . oximel compost una lliura.
  - " . [...] dues lliures.
  - " . apostolicon una lliura.
  - " . diaquilon amb altres emplasters una lliura.
  - " . una brandonera on hi ha algunes coses de sotil preu.
  - " . una caixa pintada.
- Item. una altra caixa.
- " . uns armaris.
  - " . dos pans de sucre que poden pesar tro a sis lliures.
  - " . un caixonet on hi ha alguns ferraments.
  - " . una balança gran.
  - " . dues balances d'unça.
  - " . una balança de marc i de quatre marcs.
  - " . un taulell.
  - " . una brandonera on hi ha algunes coses de sotil preu.
  - " . una caixeta blanca trencada.
  - " . tres candeleres trencades i un cofret en els quals hi ha algunes coses de sotil preu.
  - " . una caixa blanca trencada on hi ha algunes coses de sotil preu.
  - " . una altra caixa blanca trencada i dues caixetes petites.
  - " . una altra caixeta blanca.
  - " . ciris trencats sis lliures.
  - " . una banca.
  - " . pesals de ferro de setze lliures.
  - " . pesals de pedra d'un quintal i una arrova.
  - " . una caixa blanca trencada.
  - " . un tamís.
  - " . tres mans de morter, dues grans i una petita.
  - " . sis saquets on hi ha algunes coses de sotil preu.
  - " . tres llibres de paper de romanços.
  - " . una alna d'alnar draps.
  - " . dos barradans de taula.
- Item. un paner.
- " . un glavi.

A partir d'aquí continua l'inventari en un altre obrador, on es troben objectes propis d'un mercader, i barrejats amb aquests constatem:

Item. Safrà una lliura.

Item. Un morteret de pedra.

Tota la resta procedeix d'allò que Geraldona heretà del seu últim marit, Bernat de Salesnoves, el qual, malgrat figurar a la documentació de l'època com a apotecari, en realitat era mercader.

Aquest inventari s'acabà de confeccionar el dia 17 de febrer de 1385, i en qualitat d'expert el signà l'apotecari Pere Barriac.

NOVES DADES BIOGRÀFIQUES SOBRE L'APOTECARI MALLORQUÍ JOAN ANTONI BROAT I TERRERS (1700-1787). CAP A UNA VALORACIÓ DE LA SEVA MATERIA MEDICA, INÈDITA COM LA PHARMACOPEA MAIORICENSIS

Autor: Maria J. Sampietro Solanes

RESUM

S'inicia la descripció i valoració provisional de la *Materia Medica* (1781) de J.A. Brotat i Terrers, dins el marc científic de l'època. Prèviament, a partir d'un *Libre de electio i extractio de rectors* que abasta de 1659 a 1783, s'aporten dades referents a la biografia professional de l'autor i a la d'altres apotecaris de la Mallorca del segle XVIII citats per diversos estudiosos com a possibles autors d'obra farmacèutica.

De l'apotecari de la Mallorca del segle XVIII Joan Antoni Brotat i Terrers han quedat dues obres manuscrites. D'una part, la *Pharmacopeia maioricensis theoretico-practica galeno-chymica ... Itidem compositiones antiquas et modernas* (1), datada a la seva portada en l'any 1778. L'altra, poc posterior, es guarda a la Biblioteca Pública de Mallorca (2), amb el títol següent:

MATERIA MEDICA GALENO-CHYMICA /TRIBUS LIBRI PARTITA/ DE PARTICULARI ELECTIONE MEDICAMENTORUM SIMPLICIUM/ EX TRIPLO REGNO VEGETABILI, ANIMALI ET MINERALI/ SPECIATIM USITATORUM/ IN HOC NOSTRO BALEARICO REGNO/ EAMQUE LUCI PANDIT PUBLICA/ IN TYRONUM GRATIAM JOANNES ANTONIUS BROAT ET TERRERS PHARMACEUTICI MAIORICENSIS COLLEGII RECTOR MAIOR/ MAIORICAE/CUM SUPERIORUM PERMISSUM/ AÑO/ A NATIVITATI DOMINE/ MDCCCLXXXI.

Una primera notícia referent a aquestes dues obres va ser donada per l'historiador de la farmàcia i farmacèutic mallorquí Lluís Alemany, en un opuscle (3) editat a Palma en 1960 al qual es llegeix:

"Farmacopeas y recetas.

Tenemos conocimiento de las siguientes:

Siglo XVIII.- *Pharmaceuticum compendium Galeno-chimicum, tribus libris partitum.*
Per Antonio Brotad et Barceló.

No hemos podido localizar este ejemplar.

- (1) *Pharmacopea Majoricensis theoretico -Practica galeno Chymica, continens cuncta ua theorica rudimenta dusbus lectiones enucleata examinandis tyronibus pharmaceuticus simpliciter nexessaria. Itidem compositiones antiquas et modernas , speciatim usitatorum in hoc nostro Balearico Regno, earumque omnium virtutes et doses mutillas, correctas et emendatas. A primariis practicis auctoribus Medicinae et Pharmacopeiae modernae. In tyronum gratiam Majorice. Cum superiorum permisso et privilegio. Año a Nativitate Domini nostri Jesu Christi MDCCCLXXVIII. Ms n. 18. Ardu farmacèutic. Biblioteca Lluís Alemany, C.I.M.*
- (2) Ms 785, BBP. Cal subratllar que el catàleg de la BPP anota l'obra com a *Pharmacopea Majoricensis theoretico-Practica Galeno Chymicatribus libris partita de particulari electione medicamentorum simplicium ex triplo Regno vegetal...*
- (3) Contribución a la Historia de la Farmacia en Mallorca. Comunicación presentada en la IV Reunión Internacional de la Sociedad farmacéutica del Mediterráneo Latino celebrada en Marsella del 16 al 19 de mayo de 1960, Palma de Mallorca, 1960, 28 pp.

Siglo XVIII.-Pharmacopea Maioricensis.

Autor: Jaime Brotad.

No hemos podido localizar este ejemplar.

1778.- Pharmacopea Maioricensis teórico-práctica Galeno-química (sic)

Autor: Juan Antonio Brotad.

Poseemos una copia auténtica y otra parece figura en la Biblioteca Pública de Palma de Mallorca.

1781.-Materia médica Galeno-química

Autor: Juan Antonio Brotad

Biblioteca Pública de Palma de Mallorca

S. a.- *Dissertatio medico-practica de variolis et morbilis ex celeberrimis medicinae practicis extracta.*

Autor Jaime Cirerols, farmacéutico mallorquín. Palma. Imprenta de Ignacio Frau, 40, 22 pp.

En nuestra biblioteca".

El ric fons documental reunit per Alemany, distingit bibliòfil, fons avui accessible als estudiosos després de la seva adquisició pel Consell Insular de Mallorca, incloïa la *Pharmacopeia* (1778) de Joan Antoni Brotat i Terrers i també, d'altra banda, l'Arxiu de l'antic Col·legi d'Apotecaris de Mallorca, format per documents que abasten dels inicis del segle XVI als finals del segle XVIII. Hi forma part un *Libre de electio y extractio de rectors* (4), que recull l'acta anual d'elecció de rectors per a la majoria dels anys compresos entre 1659 i 1783 i va permetre rastrejar la presència dels apotecaris citats per Alemany. Les *Ordinacions* (1581) (5) antigues instituïen que un dels dos rectors s'havia de triar entre els recentment incorporats al Col·legi. Al *Libre* consta en cada acta anual un nombre d'apotecaris, mai superior a sis, que "concorren per a Rector Menor", no tan sols l'any de la seva incorporació sinó també els següents. Un altre grup poc més ample ho fan per a Rector Major. Des de l'any 1685 consta el llistat dels que voten, és a dir, la totalitat de col·legiats -divuit apotecaris de Ciutat i set forans- una part dels quals, tots ciutadans, opten als càrrecs. El *Libre* dona constància, en suma, de tots els apotecaris que varen accedir a la professió entre les dates assenyalades.

El 30 de maig de 1704 consta:

Lo qui concorren a Rector Menor són lo sigüent:

Francesc Cardell III

Jaume Melià II

Pere Brotat II

Seguint la normativa establerta, els anys 1705-6 i 1706-7, Pere Brotat, triat amb nou vots l'any 1704 per a Rector Menor i el seu col·lega Rector Major, passarien a ser successivament *Apròcers*, antigament dits *Aprohoms* i finalment examinadors. Durant tres anys, el jove Pere Brotat formaria part de la *Asisenya* que governava el Col·legi, en un equilibri exquisit entre la sàvia nova i l'experiència dels més vells. De 1708 a 1714, Pere Brotat concorre per a Rector Menor, sense sortir electe. L'any 1718, Pere Brotat és triat Rector Major. Cal subratllar que, com que no era fill d'apotecari, Pere Brotat tenia l'any

(4) Ms 8, Biblioteca Lluís alemany, CIM.

(5) Decrets 1581-83, folis 104-112. Dada a ALEMANY VICH, LL.: Desarrollo de la profesión farmacéutica en las Islas Baleares. Tesi inèdita presentada a la Universitat de Barcelona l'any 1974.

1704 al menys 25 anys, i no hem d'excloure que en tingués algú més, accedint a la professió, després d'haver estat Afadri, aprenent, durant al menys sis o vuit anys, pot ser després oficial, possiblement en l'apotecaria d'algun parent seu, donada l'endogàmia professional. Podia, per tant, el 1704, ser pare d'un nin de quatre anys, i ser-ho d'un Joan Antoni Brotat que més tard, amb vint anys per ser fill d'apotecari, s'incorporava al Col·legi i concorria per a Rector Menor l'any 1520. Aquesta és la primera dada biogràfica de la qual tenim constància per a Joan Antoni Brotat, sense que al *Libre de electio* consti el segon llinatge, ni en aquest ni en cap altre cas. L'investigador Damià Ferrà-Pons va aportar la data de la mort de Joan Antoni Brotat i Terrers (6), el 2 d'octubre de 1787. Hauria viscut (7), per tant, 87 anys.

Pere Brotat seria novament Rector Major l'any 1724, i aquesta és la darrera data en què és citat al *Libre*. Per la seva part, Joan Antoni Brotat torna a ser Rector Menor l'any 1725 i deixa de concórrer per a aquest càrrec. L'any 1744 serà Rector Major, com el 1754 i 1775; tornarà a ser triat per darrera vegada, el 28 de maig de 1781, als vuitanta-un anys, segons els nostres càculs. Subratllem aquest fet perquè les dates en què finalitza els seus manuscrits són el 1778 i el 1781. Pot, per tant, escriure en les seves portades *Rector Major*, com ho fa, segurament amb un orgull professional ben merescut, si bé el 1778 formava part de l'equip rectoral però havia passat de Rector a Examinador.

En el segon foli de la *Pharmacopoeia* (1778) consta el seu nom complet i el càrrec: "Joannes Antonius Brotat et Terres (sic)/ Pharmaceutici Maioricensis Col.legii Rector Maior/ Submissio et modesto animo/ D.O.C."

Al primer foli o portada de la *Materia medica* (1781), reproduïda a dalt, observem que el llinatge no és Terres sinó Terrers. Creiem poder afirmar que l'autor de la *Pharmacopoeia* (1778) i la *Materia Medica* (1781), correctament datades i localitzades per Alemany en el seu opuscle, Joan Antoni Brotat i Terrers, va formar part del Col·legi d'apotecaris mallorquí de 1720 a 1783, i era Rector Major els anys indicats a les esmentades obres. No hi ha dades al *Libre de Electio* sobre cap Joan Antoni Brotat ni cap altre de llinatge Brotad. Quant als altres autors anotats per Alemany, Antonio Brotad et Barceló i Jaime Brotad, identificables amb un Antoni Brotat Barceló i un Jaume Brotat Noguera dels quals dona constància un treball recent de Bujosa Homar (8), amb seguretat no varen accedir al Col·legi d'Apotecaris mallorquí de 1659 a 1783, si bé pogueren fer-ho amb posterioritat, a les darreries del segle. L'autor del cinquè document citat per Alemany, Jaume Cirerol, si consta al *Libre de Electio*..., inicialment com aspirant al càrrec de Rector Menor.

Els dos manuscrits de J.A. Brotat i Terrers, el de 1778 una farmacopea en el sentit habitual, el segon un tractat de matèria mèdica, varen quedar llestos per a la impremta sense arribar mai a ser impresos. La lletra dels manuscrits, una cursiva (9) molt regular i

(6) FERRÀ-PONS, D: Data de la mort i del testament, el 19 de juliol de 1785, al notari Fonollar. Material per la Gran Encyclopédia de Mallorca.

(7) Si J. A. Brotat no era fill de Pere Brotat, no sent fill d'apotecari, comptaria amb, al menys vint-i-cinc anys l'any 1720 i hauria nascut el 1695 o abans, morint amb 92 anys o més.

(8) BUJOSA i HOMAR, F.: Biobibliografia dels apotecaris de les Illes Balears. La Farmàcia a les Illes Balears (F. Bujosa, J. March, Ll. Montaner dirs), Palma, 2000, 141-166.

(9) La lletra de l'acta canvia d'un a un altre any. No sembla que hi hagués un escrivà o notari. La lletra de Brotat i Terrers, una cursiva modèlica, sembla, per a un no -especialista, la mateixa als manuscrits i a les dues actes esmentades, on es distingeix molt de la resta.

clara és totalment semblant a la de l'acta de votació col·legial dels anys 1775 i 1781 en els quals era Rector Major J.A. Brotat.

Dins un treball (10) recent vàrem iniciar una somera descripció de la *Pharmacopoeia* (1778). Aquí ho farem amb la *Materia medica*, dedicada als "medicaments simples dels tres regnes, vegetal, animal i mineral especialment usats en aquest regne baleàric nostre", traduint les paraules de l'autor. Per a les dues obres, la traducció del llatí en què varen ser redactades, a penes iniciada fins ara, és imprescindible, vist el constant retrocés que experimenten els estudis clàssics.

Si considerem que passaren seixanta anys de 1721, quan Brotat i Terrers havia complert la seva formació bàsica, a 1778-81, quan va concluir les seves obres, anys a través dels quals havia transcorregut bona part del segle XVIII, ens demanem quina etapa de la ciència natural d'aquest segle representa l'obra que aquí ens ocupa, quin són els criteris classificatoris aplicats, els continguts doctrinals, subjacents o explícits. Només l'extensió de l'obra és ara per ara de fàcil determinació. El manuscrit, format per quadernets de folis escrits per totes dues cares deixant un marge ample i numerats pel recte, arriba fins al foli 344, sumant sis-centes vuitanta quatre pàgines. Segueix un índex alfabetí on s'ordenen tres-cents seixanta-quatre plantes, trenta-quatre animals i quaranta-tres minerals. Comparativament, una Tarifa (11) mallorquina de 1710 recollia tan sols els simples procedents de cent vint vegetals, nou animals i cinc minerals. En canvi, els inventaris (12) de les apotecaries de la Mallorca de 1349-1550 enregistraven drogues procedents de dos-centes setanta-tres plantes, una vintena d'animals i devers cinquanta minerals. La *Palestra farmacéutica* (1706) de l'apotecari Félix Palacios (13), tan influït pel francès Lemery, comptabilitzava només entre els d'origen vegetal més de cinc-cents simples, si bé molts d'ells procedien de la mateixa planta.

L'obra comença amb el títol que hem ressenyat, en majúscules, que serveix de portada. El segon foli és ocupat per una dedicatòria a la Puríssima Verge Maria en la seva Concepció. En el tercer foli s'obri el *Liber primus/ De vegetalibus/ sectionibus decem divisus*, el primer dels tres llibres de que consta l'obra, dedicat als vegetals i dividit en deu seccions. Baix aquest encapçalament, un "Prefatio" ocupa els folis 1, 2 i 3 per totes dues cares. Aquest prefaci, que interpretem provisionalment amb una traducció poc treballada, remet als autors considerats fonamentals per a la "Historia Plantarum", Dioscòrides, del que cita repetidament el *Proemius a De re medica*, Galé, en diverses obres, i els botànics renaixentistes. Ruellius, Mathioli i Clusius, més Silvius i Antoni Musa. Per als animals cita Aristòtil, Plini i un altre renaixentista, Conradus Gesner. Per als minerals, Georgio Agrícola i dos paracelsistes de la primera meitat del segle XVII, Ettmuller, professor en Leipzig i Schroeder (14), que compliren un paper destacat en la introducció dels fàrmacs químics en l'Europa del Barroc.

L'autor, retornant a les plantes, recull la classificació de Teofrast: arbor, frutex, subfrutex et herba. Autors com Dioscòrides i Galé, Teofrast, Marco Varrone a *De re rustica*, però

(10) SAMPIETRO SOLANES, M.: Farmàcia i apotecaries a Mallorca, del Renaixement a la Il·lustració. La Farmàcia a les Illes Balears, cit., 39-60, p. 52-55.

(11) Codex III, Arxiu Municipal de Palma, 182 i seg.

(12) SAMPIETRO SOLANES, M.: Plantes i altres medicines simples en ús a Mallorca baixmedieval i renaixentista. El primer medicament americà. Estudis baleàrics, 64/65 juny 1999/gener 2000.

(13) PALACIOS, F.: Palestra pharmaceutica chymico-galenica. Madrid, 1706 i València 1994. Reproducció facsímil de la primera edició feta possible gràcies als farmacèutics mallorquins D. José Antich Salom i D0 Concepción Suau Mercadal.

(14) JOANNES SCHROEDER: Pharmacopea medico-chymica, Ulm (1641).

també Avicena, i el molt posterior "Zacutus Lusitanus in sua Pharmacopea", autoritzen la classificació adoptada -fulles, flors, fruits, llavors, rels, fustes, gomes, resines, llàgrimes i sucs- tan cara als tractats baixmedievals (15). El prefaci finalitza amb una breu invocació religiosa que dona pas a la secció primera en el foli 4. L'examen d'aquest prefaci i d'una mostra d'una desena de capítols permeten avançar mínimament algunes característiques de l'obra. Possiblement, el text més citat és la *Pharmacopea* de "Hoffmannus", entre moltes altres autoritats, de Van Helmont a Boyle.

Hoffmann (1660-1742), un dels grans sistemàtics de la centúria és l'únic autor del segle XVIII detectat. Cal plantejar-se, tot i la seva dada de finalització, que fracció del segle representa aquesta obra, quan va ser pensada i començada. Quasi amb seguretat, la traducció permetrà comprovar l'absència de les aportacions de Ray i Tournefort, i de la nomenclatura de Linné (1707-1778), cap dels tres citats. No hem d'oblidar que la segona edició de la *Pharmacopea Matriensis* (1762), com tampoc la resta d'europees no recollien tampoc per a aquesta data la nomenclatura linneana.

Els avanços en sistematització i nomenclatura que defineixen la botànica il·lustrada -de Pitton de Tournefort a Adanson i Jussieu, passant per Linné i la seva *Species Plantarum* (Estocolmo, 1753)- només serien àmpliament assolits pels botànics espanyols -apotecaris en la quasi totalitat- als decennis finals del segle, l'època de les grans expedicions científiques, botàniques, a Ultramar dirigides per apotecaris (16), de la institucionalització dels estudis botànics dins l'àmbit de la Farmàcia, de l'adopció de la nomenclatura linneana a la segona edició de la *Pharmacopea Hispana* (17), d'àmbit estatal.

En el període central del segle, la botànica conreada pels apotecaris hispànics era possiblement mereixedora del qualificatiu de "bàrbara" que li dirigia Linné en 1736 (18). Aquesta és l'època de maduresa de Brotat i Terrers i la seva obra pot ser-hi representativa. Més tard, al voltant de 1780, potser abans, cal donar constància que Linné era coneugut per alguns dels apotecaris mallorquins contemporanis (19) de Brotat i Terrers.

La *Materia medica* (1781) és una obra allunyada dels avanços botànics il·lustrats assolits tan sols per una minoria d'apotecaris en l'Espanya del seu temps, amb presència notable a Catalunya. Obra d'erudició que realçava el criteri d'autoritat per mitjà d'un cùmul impressionant de cites, hauria estat un arma en mans dels participants en l'estèril polèmica de la ciència espanyola (20). Com a mostra dels sabers farmacèutics al període central del segle XVIII, a una ciutat que era un dels nuds de comunicacions marítimes importants de la Mediterrània Occidental, la *Materia Medica* (1781) mereix, com la *Pharmacopeia* (1778) la traducció i un estudi acurat.

(15) Nuovo Receptario, Florència (1498), Tavola.

(16) FOLCH JOU, G: La farmàcia del Barroc al Romanticisme. A Historia General de la Farmàcia, 2, Madrid 1986, 449.

(17) *Pharmacopea Hispana* (1796), segona edició.

(18) "Es sensible dolor que en los lugares más cultivados de la Europa de nuestro tiempo se experimente tal barbaridad en la Botánica". Linné, citat a PUERTO SARMIENTO, J.: La Terapéutica y la Farmacia durante la Ilustración. El mito de Panacea, Madrid, 1996, 492.

(19) Forma part de la biblioteca de Pere Antoni Sala, Rector del Col·legi pocs anys després que Brotat i Terrers. SAMPIETRO SOLANES, M. (2000), 55.

(20) LÓPEZ PINERO, J.M. 819779, 140. Citat a PARDO TOMÁS, J.: Ciencia y censura . La Inquisición española y los libros científicos en los siglos XVI y XVII, Madrid, 1991, 5.

REGLAMENT PER A HOSPITALS MILITARS DE L'ANY 1739

Autor: Miquel Ylla-Català i Genís

Comunicació presentada a les V Jornades d'Història de la Farmàcia Catalana (*El Masnou*-Barcelona, 17 i 18 de novembre de 2001).

Es tracta d'un llibre imprès, de 227 pàgines, relligat en pergamí que en el seu primer full porta l'escut reial com acostumaven a representar-lo els reis de la dinastia Borbònica i que emmarcat en una orla de l'època porta per títol:

"Reglamento, y ordenanza que deben observar los Ministros, y Empleados en los Hospitales que están establecidos, y que se establecieran en las Plazas, y asimismo en los que se ofreciere formar para el Exercito: cuyo Método, y Regimen manda su Magestad se practique con la mayor observancia, para el mejor desempeño de su Real Servicio."

El reglament té tres tractats: El primer, sobre "Regularidad y Servicio de un Hospital de Plaza". El segon, sobre "Establecimiento y Servicio de los Hospitales de un Exercito en campaña.", i un tercer sobre "Forma de servir la Dirección en Hospitales de Plaza y Exercito en Campaña." El

redactat de cadascun dels tractats comença amb una lletra ornada amb dibuixos de fons que fan d'inici a la introducció o precedeixen a l'articulat, que en els diferents tractats detalla les obligacions i responsabilitats de les diferents persones que integren els equips que han de garantir el bon funcionament dels hospitals. Enlloc del text es pot trobar la data de la impressió, però gràcies al Manual del librero hispanoamericano tomo XV Barcelona 1962 d'Antoni Palau i Dolcet, podem saber que en un exemplar igual hi figura la inscripció, *Aranjuez 8 de Abril de 1739*. El llibre, tant al començament com al final, té dues pàgines en blanc, dues d'elles amb filigranes on hi podem trobar un escut i un nom gravat visible a contrallum. En les pàgines interiors s'hi poden també identificar altres filigranes típiques del paper de l'època.

El primer tractat, de 53 pàgines, té cent trenta tres articles dedicats a les obligacions del Controlador (22), al Comissari d'entrades (3), als Capellans (10) al Metge (10), als Practicants de Medicina (8) Cirurgià Major (13), i als Practicants de Cirurgia (8).

Segueixen els articles que fan referència als serveis de l'Apotecaria. Del LXXVI al LXXXVI dedicats a l'Apotecari major. Del LXXXVII al XCII als Practicants de l'Apotecaria y del XCIII al XCVI al Tisaner.

Entre les obligacions de l'Apotecari major de les que en deriven la resta que detallen els serveis de l'Apotecaria, podem destacar:

- Recepcionar els formularis que han preparat el Metge i el Cirurgià major per tal de saber les medecines que són d'ús comú a l'hospital i poder respondre amb encert, seguretat i rapidesa a les necessitats del servei.
- Tenir l'Apotecaria proveïda amb totes les medecines simples i compostes que detallen els esmentats formularis, per poder preparar les formulacions que facin falta i ha de tenir present, en tot moment, la seva reposició.
- És responsable del bon estat de conservació de les substàncies com també dels recipients i demés utensilis, amb l'obligació de prevenir al Controlador, al Metge i al Cirurgià de possibles mancances, no autoritzant canvis en les formulacions sense disposició prèvia de qui li correspongui.
- No permetrà el lliurament de cap medicina d'ús intern sense la seva presència o de la persona que ell prèviament autoritzi.
- Seleccionarà els seus col·laboradors procurant que tinguin una competència provada i a més serà responsable de la seva formació continuada i permanent,
- Prepararà dues llibretes per cadascun dels practicants que accompanyin al Metge i al Cirurgià en la seva visita als malalts. El registre doble ha de permetre la comprovació de la concordança de les prescripcions amb les dispensacions i l'exactitud de la seva preparació.
- Destinarà als seus col·laboradors els llocs que han d'ocupar segons les necessitats del servei, de manera que no quedin desasistides ni l'Apotecaria ni la visita als malalts.
- És responsable de la correcta preparació de les medecines, la distribució, el subministrament i l'aplicació.
- Organitzarà les guàrdies en l'Apotecaria i procurarà que tan de dia com de nit els practicants tinguin cura de la higiene i neteja de l'espai destinat.

- És responsable de la seriositat i ordre de les activitats que es facin a l'Apotecaria, no permeten pràctiques alienes al servei i en cas necessari amonestarà i sancionarà al que en detriment del compliment de les seves obligacions no compleixi amb el seu deure.

Els Practicants de l'Apotecaria:

- Tindran cura de realitzar tot el que ja es deriva de les obligacions de l'Apotecari Major que delega en ells com a persones expertes, en especial en preparar les medecines, tindran cura de les llibretes, comprovar la seva correspondència amb les del Metge o Cirurgià, administrar les medecines al malalt que pertoqui i no delegar en ningú ni la seva feina ni la seva responsabilitat. Tindran una cura especial en la seva conducta quan estan de guàrdia, atenent-se sempre a les ordres rebudes.

El Tisaner, a qui es dediquen quatre articles, és el delegat de l'Apotecari major per assistir i preparar les fòrmules en el laboratori en especial cociments i tisanes, així com també els clisters i els olis. Coneixerà els noms dels malalts, el número dels llits i la sala on es troben a fi d'evitar errors en la distribució i en l'aplicació correcta.

El tractat acaba amb articles dedicats al responsable de guarda-roba i al seu ajudant (13), al responsable del rebost o reserves d'Intendència i al seu ajudant (13), al cuiner i ajudants (6) i a l'Infermer major i als seus ajudants (9).

El segon tractat, dedicat als hospitals de Campanya, comença amb una introducció justificativa. Consta de seixanta set pàgines i cent seixanta cinc articles. Assimila tots els punts que s'han ja detallat al descriure les obligacions dels diferents estaments en un hospital establert de manera permanent, i les amplia tant en personal com en deures i sobretot en controls tant de despeses com de compliment de les obligacions. A la singularitat que suposa el funcionament d'un hospital adaptat a les necessitats del moment, cal afegir-hi els problemes que pot representar l'eventualitat, la dificultat de previsió del nombre dels malalts, i la seva possible mobilitat que fins pot demanar una divisió de les instal·lacions o una delegació en posicions més avançades.

Es poden destacar com a singularitats que l'Hospital s'administra per compte del Rei. La distribució dels articles ofereix també alguns canvis. Així hi trobem: El controlador i encàrrecs (11), el Director de part del Rei (1), Comissari d'entrades (1). Hi ha també una certa jerarquizació de càrrecs com és el cas dels capellans diferenciats en Capellà major (9) i capellans (3), el Protometge, de nomenament directe del Rei al que es dediquen diferents articles com a principal responsable mèdic (18) i que és assistit pel primer metge o metge consultor (8) que presidirà als altres metges variables segons necessitats (9) ajudats pel Practicant major o ajudant de medicina (8), i els practicants de medicina (4). És de destacar la diferenciació entre els que han de practicar la cirurgia, ja que es suposa molta feina en campanya i entre els que es diferencien: Cirurgià major (21), Primers ajudants de cirurgia (10), ajudants de cirurgià (10), segons ajudants de cirurgià (4), Practicants de cirurgia (9).

A l'Apotecari major es dediquen els articles entre els números CXXIII i CXXVIII. Els seus deures no ens presenten gaires canvis amb els que s'han donat per un hospital normal, tret de la seva dependència en una jerarquizació diferent, que se li demana opinió sobre el lloc que s'emplaçarà l'Apotecaria i una adaptació al terreny, tant dels seus homes com de les medecines que transporta. Sempre caldrà que pensi amb la possibilitat d'haver de decidir nous establiments. En aquesta situació plena d'emergències imprevisibles és molt

important la tasca de conservació dels materials i el que podem dir-ne estabilitat dels medicaments, com també tot el que fa referència a despeses, regularitzat fins a l'extrem, amb la menció específica de no desviar medecines per altres usos que no siguin el servei dels malalts en campanya, en especial per altres necessitats, encara que l'ordre de lliurament vingui dels metges.

L'Apotecari major tindrà ajudants, en un nombre indeterminat, que recolzaran i compleiran la seva feina i també diferents practicants. Els seus deures es troben en els articles entre els números CXXXIX i CXLIX. No ens parla aquí del Tisaner, l'Encarregat del rebost, Cuiner i altres càrrec ja detallats en el primer tractat, però si del Guarda-roba, el Comissari de sales i del Porter dels que s'ocupen els darrers articles del tractat (16).

El tercer tractat que clou el llibre ocupa amb els annexes les cent sis pàgines finals i tracta de la forma de servir la direcció en els dos tipus d'hospital esmentat tant els establerts com els de campanya. Esmenta les competències del Director:

"...debiendo ser de su obligación la distribución de alimentos a correspondencia de las raciones que a cada uno se receten diariamente; recibir los generos que a este fin se le entregaren; caudales para comprar los víveres que necesite, y lo demás que se ofreciere, con las prevenciones que se le declararán, para el buen régimen y administración del Hospital donde sirviere, formalidad con que mensualmente ha de disponer sus cuentas, intervenciones, y demás requisitos que deben tener los instrumentos en que se funden, para comprobación y justificación de las partidas de ellos cuando las presente en la Contaduría a quien correspondiere su examen."

També esmenta la intervenció del "Contralor" en la manera de fer totes les compres i per aquest estudi té un interès especial la *"Forma con que debe comprar las medicinas que faltaren para abasto de la Botica."*, que és útil transcriure com a testimoni de l'estil d'aquest tercer tractat que detalla com cal fer les coses amb les degudes garanties i comprovacions orientant-ho a futures inspeccions.

"Siempre que faltaren algunas medicinas, y fuere preciso comprarlas, deberá ser en consecuencia de un estado que de ellas ha de formar el Boticario mayor, expresando en él con distinción y claridad los simples que se necesiten, clase por clase, firmado del propio Boticario, y del Proto-Medico, ó primer Medico del Hospital, y Cirujano mayor, para confirmación de la urgencia, y validación del mismo estado; el que entregará al Director al Comisario de Guerra de la instección, para que lo presente al Intendente, á fin de que lo apruebe, y mande que se comprén las medicinas que contuviere: con cuya orden las comprará el Director, teniendo especial cuidado que sean de la satisfacción del Boticario mayor, y practicando lo mismo que se le previene en las demás compras, con particular atención y vigilancia que sus valores sean con beneficio de la Real Hacienda.

Después que haya comprado las medicinas, las entregará al Boticario mayor, y tomará Recibo de ellas, intervenido por el Contralor, y visado del Comisario de Guerra, para presentarlo en la Contaduría. á fin de que formándose cargo al citado Boticario, se le dé copia del propio Recibo, autorizado por el Contadó, para que le sea legítimo abono de las medicinas que haya entregado.

Asimismo formar Fé jurada de los precios á que las ubiere satisfecho, con la individualidad y circunstancia que se mencionan..... para que en virtud de ella se le consideren en el Resumen general de sus cuentas iguales valores á las medicinas que haya comprado, y conste haber entregado al Boticario".

Detalla també la manera com l'Apotecari major ha de demanar altres materials per a la confecció de medicaments, com pot ser, pa, vi, oli. ous, per preparar: Cataplasmes,

pocions cordials, digestius, clarificacions de sucre, olis i altres medecines pel servei dels malalts i abastament de l'Apotecaria.

Aquestes despeses després també s'adjunten en les certificacions de compres de les necessitats de l'Apotecaria i en el resum general quan es fan els càrrecs de diners a compte del Rei.

També és d'interès la relació diària de la visita on hi consten les despeses per medicaments tant a Cirurgia com a Medicina.

Segueix el Reglament per la distribució d'aliments i també la Instrucció per als Comissaris de Guerra encarregats de la Inspecció dels Hospitals (pàgs. 209 - 220), que en els seus articles XIII i XIV fa referència a la inspecció de l'Apotecaria i estableix :

- que al menys cada sis mesos els Metges i Cirurgians del mateix Hospital facin un reconeixement de tots els medicaments i que amb l'Apotecari major facin una relació de tots els medicaments que no estiguin en ordre per deteriorats o inútils i d'aquells que facin falta. Aquesta relació amb el vist i plau del Controlador passarà a l'Intendent pel seu proveïment.

- També en la mateixa inspecció cal fer un reconeixement de l'estat dels utensilis en especial els que s'utilitzen per la conservació de les medecines. Les noves necessitats s'inclouran en la relació de compres anterior.

El llibre, en les seves darreres pàgines, fa constar unes Prevencions en casos poc corrents o que no s'han remarcat com:

- Que al Comissari Ordenador o de Guerra se li encarregui, a més de la Inspecció, la direcció de l'Hospital.

- Prevencions per als Intendents de Província o Exèrcit

- Manera com els Oficials de les tropes han de fer les visites i altres comissions en els Hospitals.

Com a resum final, hem de considerar que el Reglament té un interès remarcable com exemple de com calia portar l'administració en els Hospitals militars en el segle XVIII. Una època, en especial durant el regnat de Carles III, que fou molt rica en normatives per a tot el País. Des del punt de vista farmacèutic l'exemple també és vàlid ja que podem considerar que la reglamentació de l'exèrcit era en aquest temps avançada i podem considerar-la equiparable a altres aspectes de l'activitat vinculats a la societat civil, de la que també podríem trobar exemples significatius.

LA FABRICACIÓ DE SIFONS A LES OFICINES DE FARMÀCIA I ALS SERVEIS DE FARMÀCIA HOSPITALÀRIA

Autor: Manuel Subirà i Rocamora

Comunicació presentada a les V Jornades d'Història de la Farmàcia Catalana (El Masnou-Barcelona, 17 i 18 de novembre de 2001).

INTRODUCCIÓ

La troballa d'unes fotografies adquirides als encants vells, corresponents a la segona dècada del segle XX, una de les quals (Figura 1) ens mostra el racó de la Farmàcia de l'Hospital de la Sta. Creu de Barcelona on s'hi preparaven sifons i la que s'inclou en l'opuscle editat el 1930 amb motiu de la inauguració de les noves instal·lacions de l'Hospital al Guinardó (Figura 2), ens dugueren al Dr. Xavier Sorní i a mi, immersos com estàvem en la preparació de l'Exposició "Sis segles de Farmàcia a l'Hospital", a seguir dos camins de recerca distints: X. Sorní va escorollar les actes de la Junta d'Administració de l'Hospital, trobant-hi el que descriu en la col·laboració publicada al Butletí núm. 25 de la nostra Societat, i jo vaig iniciar indagacions prop dels col·leccionistes i especialistes en sifons, intentant completar la succinta informació de què disposavem sobre aquest tema.

No va pas ser difícil contactar amb el Sr. Fidel Romeu i Llanas i amb el seu germà Ramon, fills del més important productor de gasoses i sifons de Mataró, els quals molt gentilment m'han facilitat, d'una banda, el poder admirar la seva col·lecció de sifons, potser la més important del món (Figura 3), (està pendent de rebre la incorporació al llibre de rècords "Guiness") que en compta més de 4.500 de diferents i, d'una altra, accedir a la documentació i als coneixements tècnics que ambdós germans posseeixen i que tant amablement han posat a la meva disposició.

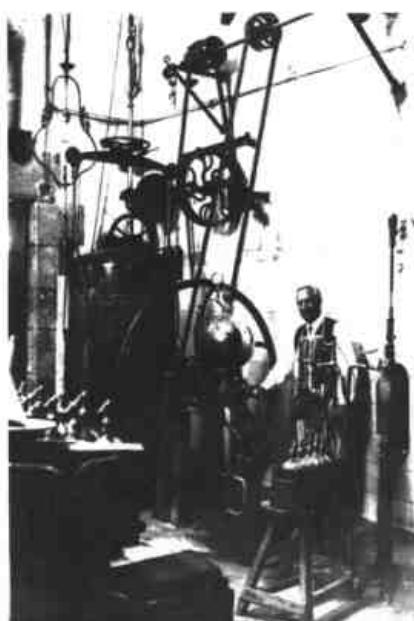

Figura 1

Figura 2

EL CO₂

Només quatre línies per recordar que l'anhidrid carbònic o diòxid de carboni, descobert el 1530 per Paracels, és un gas que, com tots, la seva solubilitat en l'aigua depèn de la temperatura i de la pressió, així un litre d'aigua a 15° C i a 1 at. dissol 1,8 litres de gas, i a 5 at. en dissol 8,56.

Les begudes carbòniques soLEN tenir-ne 3,5 per litre i els sifons s'han de preparar entre 8 i 12 atmosferes per tal que hi hagi suficient pressió en la part buida de l'envàs perquè, en obrir l'aixeta, surti l'aigua carbònica.

El CO₂, a 0° i a 36 at. es liqua, i a temperatura ambient cal aplicar-li de 50 a 60 at. perquè ho faci. Un cop liquat, si s'evapora lliurament en contacte amb l'aire, fa baixar la temperatura fins a -79° C i es produeix la congelació del vapor d'aigua present al voltant del tub per on es desprèn. També pot obtenir-se solidificat, constituint l'anomenada neu carbònica, que se sublima en contacte amb l'aire.

Per a usos industrials s'obtenia per reacció d'un àcid inorgànic fort (clorhídric, sulfúric) sobre bicarbonat sòdic o bé sobre carbonat càlcic (marbre, creta). El segon és molt més barat, però té l'inconvenient de la gran quantitat de residus insolubles que es generen, per això calia anar-los eliminant constantment de la planta productora. L'àcid sulfúric era més complicat i perillós de manipular, puix s'havia de treballar amb dipòsits i tuberius de plom; pel que fa al carbonat càlcic natural s'havia d'usar un producte molt pur, sense compostos de sofre que poguessin contaminar el CO₂ amb anhidrid sulfurós i donar mal gust a les begudes, per això s'havia de controlar abans de fer-ne la barreja amb l'aigua, tastant-lo a la sortida de la bombona metàl·lica.

Actualment s'obté per procediments fisicoquímics de més alt rendiment, (combustió, fabricació de calç, etc.) però cal recordar que, en un principi, el CO₂ es captava de les dues naturals d'aigua carbònica, es comprimia i s'envasava en bombones metà-liques per comercialitzar-lo. Una de les primeres captacions que s'explotà a casa nostra era la de la Vall de S. Daniel, prop de Girona, i es venia sota la marca "La Vajilla", nom de l'empresa productora que el distribuïa, a finals del S. XIX, a la major part de fabricants de begudes carbòniques. El 1908 es creà, a Barcelona, la societat *L. Coromina*, més tard *Coromina Industrial*, que absorbi tots els petits productors d'aquest gas i en muntà fàbriques a tot l'estat, encara avui és el principal subministrador de CO₂ dins del holding Carburós Metàlicos.

És prou conegut que l'anhidrid carbònic dissolt en aigua facilita la digestió, fa augmentar les secrecions gàstриques així com la velocitat d'absorció d'alguns productes (p. ex. l'alcohol), s'usa també en rentats nasals per combatre l'ozena o halitosi nasal i fins s'aplicava per la seva acció anestèsica sobre el peristaltisme gastrointestinal.

Figura 3

PREPARACIÓ DE BEGUDES GASOSSES

Figura 4

Les pólvores compostes, mescla d'àcids orgànics dèbils (cítric, tartàric, etc.) amb sals carbòniques de sodi, calci, magnesi, liti, etc. han estat la base per a preparar solucions més o menys semblants a les aigües minerals carbòniques naturals, de reconeguda acció terapèutica, per això la seva confecció i la seva dispensació han estat una pràctica constant i antiga a les oficines de farmàcia, essent els farmacèutics els pioners en la fabricació dels anomenats "litines" (*Dr. Gustin, Litinoïdes Serra, etc.*) i de les begudes gasoses. Tots sabem que el refresc de cola de més renom universal fou inventat per un farmacèutic americà; i podríem afegir que, el 1821, Frederic Adolf Struve, biòleg, metge i farmacèutic alemany, va instal·lar una sèrie de fàbriques de sifons per tot el seu país.

S'ha de distingir entre begudes gasoses i sifons; les primeres tenen un contingut baix de CO_2 i solien saboritzar-se amb xarops i essències, però tenien l'inconvenient que en destapar els flascons es perdia el gas molt ràpidament, per això s'inventaren els sifons (Figura 4), que contenen aigua saturada d'anhidrid carbònic a una pressió mínima de 7 atmosferes, generalment sense cap més additiu, continguda en flascons de vidre gruixut o reforçat amb una malla metàl·lica, amb una aixeta de palanca d'obturació automàtica.

Els models més antics de sifons, són els típics de dues boles de vidre protegides amb teixit de palla o de metall (Figura 5).

El "Seltzogene" era un model d'una sola peça i calia introduir-hi les pólvores i l'aigua per separat, descargolant prèviament l'aixeta automàtica, després capgirar-lo per dissoldre-les i, en produir-s'hi la reacció química, el gas generat donava la pressió suficient per fer sortir l'aigua carbònica en premer la palanca de l'aixeta (Figura 6).

El model inventat per Briet, anomenat "Gasogen" per a ús familiar (Figura 7), descrit a "*La oficina de farmacia*" de Dorvall, i que per casual coincidència apareix retratat a la coberta del núm. 3 del vol. 59 de la Circular Farmacèutica del Col·legi de Barcelona, està constituit per dues peces, una per a posar-hi les pólvores i l'altra per a l'aigua que, un cop plenes, s'havien d'ajuntar per mitjà d'una rosca, capgirar-les i un cop acabada la reacció química, fer sortir l'aigua de Seltz per l'aixeta central (Figura 8).

Figura 5

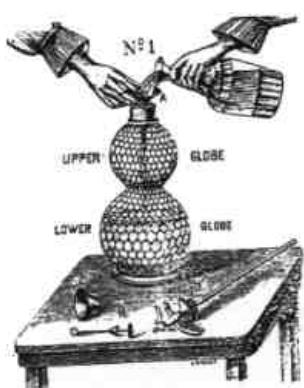

Fig. 1

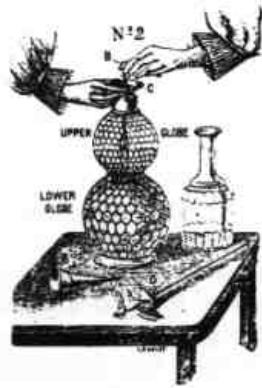

Fig. 2

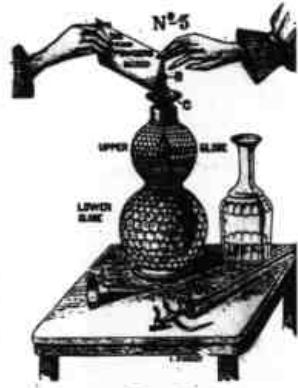

Fig. 3

Figura 7

Fig. 5

Figura 6

Figura 8

Més endavant, en comercialitzar-se unes petites bombones metà-líquides de gas, anomenades "Sparklets", s'hi varen adaptar una colla de models i d'aixetes per poder preparar els sifons al domicili familiar.

ELS FARMACÈUTICS PREPARADORS

Eren els farmacèutics els qui solien preparar i carregar les mescles de pòlvore per als dos models de sifons esmentats, puix era necessari que les proporcions dels dos components fossin el més exactes possible.

Sovint a l'aigua s'hi afegien xarop, altres sals, o bé se substituïa per vins, licors, etc. i així, en algunes farmàcies, s'ofreien begudes agradables i fins i tot medicinals.

Quan a mitjans del S. XIX es desenvolupà la comercialització del CO₂, obtingut primer de les deus d'aigua carbònica i més endavant per reacció química, alguns farmacèutics iniciaren la fabricació semi-industrial de sifons i gasoses a les mateixes oficines o en instal·lacions annexes que, al cap d'un temps es transformaven en petites empreses independents o bé eren venudes o traspassades a d'altres industrials amb més possibilitats de muntar plantes de fabricació i envasat, però, sobretot, de fer-ne una eficaç distribució.

Les informacions que ens ha facilitat el Sr. Ramon Romeu, corroborades pels sifons que el seu germà Fidel i altres col·leccionistes ens han deixat contemplar, ens permeten afirmar que, el 1836, la farmàcia Vilardell, de Barcelona, (que no té res a veure amb l'actual del c. P. Claris/Gran Via) inicià la fabricació de sifons amb la marca "Lustral" que, el 1902, la traspassà a J. Clarà qui, el 1915, la vengué a E. Gilberga, el qual la continuaria fins passat el 1955.

També a principis del S.XX, a Vilassar de Dalt, el farmacèutic Fàbregues, conegut com "el Fabreguetes", preparava gasoses i sifons, i a Manresa, al c. Sobreiroca núm. 44, el Dr. Miralles, en la seva Farmàcia-Laboratori, preparava aigües i vins escumosos, com es pot veure en un anunci de les seves activitats (Figura 9).

Figura 9

A la col·lecció del Sr. Romeu hem pogut admirar envasos de sifons amb unes interessants, artístiques i afiligranades retolacions, gravades a l'àcid fluorhídic, generalment fetes a París sobre envasos de cristall de Bohèmia colorit, procedents de les farmàcies Daura (Figura 4) i del Pilar (Figura 10) de Barcelona i del Dr. Garriga, farmacèutic a Roses i a Girona.

Pel que fa als centres hospitalaris de casa nostra, l'Hospital de la Sta. Creu també hi està molt ben representat, amb tres bonics exemplars de color vermell, blau i groc, gravats a l'àcid a París als volts de 1875 (Figura 11), i amb dos de més moderns, corresponents a l'Hospital de la Sta. Creu i S. Pau, amb retolació molt simple gravada a la sorra (Figura 12); també en té un de la "Casa Provincial de Caridad de Barcelona" i fins un que, curiosament, era del "Monasterio de Montserrat".

Figura 10

Figura 11

Figura 12

LA FABRICACIÓ DE SIFONS A L' HOSPITAL DE LA STA. CREU I S. PAU

En tractar de l'Hospital de la Sta. Creu i S. Pau el terme fabricació no és, potser, el més indicat, sinó que s'hauria de parlar de preparació, envasat, elaboració etc., però les úniques referències que en tenim són les dues esmentades a la introducció, o sigui: l'Acta de la Junta d'Administració del 1879, on es diu que durant els dos últims mesos de 1878 a l'Hospital s'havien consumit 6175 sifons; i l'explicació de l'opuscle del 1930 que, en descriure el que es fa a la farmàcia de l'Hospital diu "fabricación de sifones y Dakin".

Per aprofundir en el tema, hem fet un exhaustiu estudi comparatiu de les dues il·lustracions esmentades (figs. 1 i 2), intentant reconstruir el procés de preparació dels sifons que tenia lloc als dos Serveis de Farmàcia de l'Hospital, a l'antic i al nou, processos que, bàsicament, eren el mateix en ambdós centres.

L'esquema de les dues instal·lacions podria ser gairebé igual al del gravat antic (Figura 13) en què, d'esquerra a dreta, hi figuren: el gasòmetre, la saturadora de bola moguda per un gran volant, l'omplidora manual de sifons i la d'ampolles.

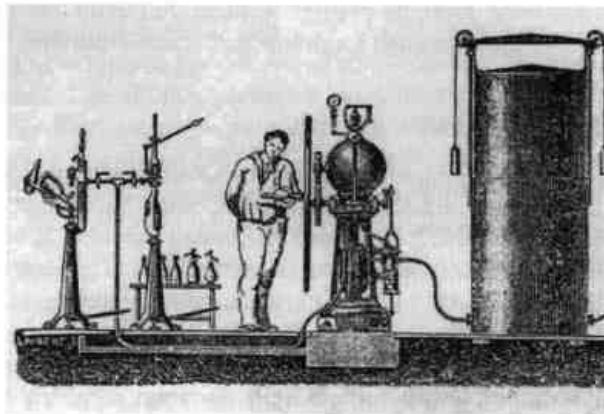

Figura 13

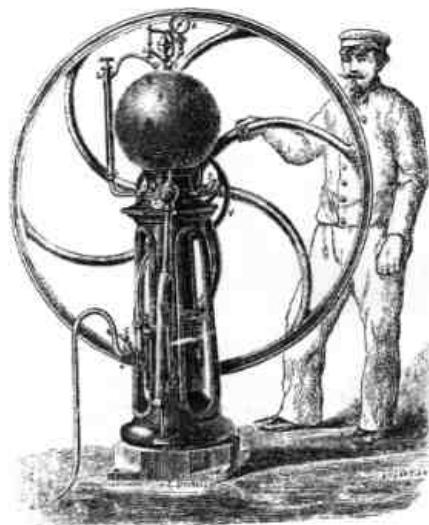

Figura 14

En la foto corresponent a l'Hospital antic (Figura 1) s'hi pot apreciar la bombona metàlica de CO₂ entre el gasòmetre i la saturadora que, en la de l'Hospital nou (Figura 2) està clarament a l'esquerra del gasòmetre. En totes dues instal·lacions poden apreciar-se perfectament les politges, l'embarrat, i les corretges per posar totes les màquines en moviment mitjançant un motor elèctric. El gran volant de la saturadora corresponia a l'original sistema manual (Figura 14), mecanitzat posteriorment, per fer rodar unes pales batedores a l'interior de la bola metàlica per aconseguir la saturació de l'aigua pel CO₂.

La presència de bombones de gas, i l'absència d'instal·lació per a produir-lo, ens fa suposar que a l'Hospital no es fabricava el gas carbònic, sinó que

s'adquiria liquat; caldria fer més recerca per afirmar-ho amb tota seguretat i conèixer-ne el seu origen.

A l'Hospital antic hi havia dues envasadores manuals, una per a sifons i una altra per a flascons de vidre tapats amb suro, és la que es troba més a la dreta, i es manipulava amb una palanca molt llarga; segurament s'hi prepararien gasoses o begudes amb menys pressió que, en fer el trasllat al nou centre, ja no s'hi va instal·lar.

El gasòmetre és un dipòsit de volum variable, que podia contenir uns 400 litres de gas a pressió atmosfèrica, procedent de la descompressió del liquat contingut a la bombona metàlica.

En la fotografia del Servei a l'Hospital de S. Pau s'hi pot veure com un molinet de cafè penjat a la paret. No hem sabut ni pogut trobar-hi, ara per ara, cap explicació. Se'n obre un interrogant: ¿Tindria relació, aquest aparell, amb l'altra activitat que s'esmenta a l'opuscle de 1930, de preparar solució de Dakin? No ho sabem. ¿Algú ens ho podria aclarir? Agrairíem qualsevol informació complementària.

BIBLIOGRAFIA

- DORVAULT, F.L.M.: *L'Officine de Pharmacie Practique*. 7éme. ed. 1867. 12éme ed. 1889.
- DORVAULT, F.L.M.: *La Oficina de Farmacia*. 3a. ed. esp. 1880.
- FORS I CORNET, R.: *Tratado de Farmacia operatoria*. 2a. ed. Barcelona, 1876.
- ROMEU I LLANAS, Ramon (+ Mataró 2002): *L'anhidrid carbònic, i Sifons*. Treballs inèdits.
- SÁDABA GARCIA DEL REAL, R. de: *Práctica de operaciones farmacéuticas*. 2a. ed. Madrid, 1879.
- SANS I LLOPIS, J.: *Els sifons*. Treball inèdit.
- SORNI I ESTEVA, X: *L'inici de la fabricació de Sifons a la farmàcia de l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona*. Butlletí de la Societat d'Amics de la Història i de la Ciència Farmacèutica Catalana, X (25) 62/63 (2001).

CONTRIBUCION AL CONOCIMIENTO DE LA MUSEOGRAFIA DE HISTORIA DE LA FARMACIA EN BARCELONA

Autor: M. Angeles Giménez Giménez

Profesora Titular de Historia de la Farmacia y Legislación Farmacéutica. Facultad de Farmacia. Universidad de Granada.

Comunicación presentada a las V Jornades d'Història de la Farmàcia Catalana (El Masnou-Barcelona, 17 y 18 de noviembre de 2001).

RESUMEN

Se da a conocer la organización de cuatro museos de Historia de la Farmacia en Barcelona y se expone y analiza el contenido de cada uno de éstos:

- Museo de la Farmacia Catalana (Facultad de Farmacia de la Universidad de Barcelona).
- Reial Acadèmia de Farmacia de Catalunya (Barcelona).
- La Farmacia del "Pueblo Español" (Colegio Oficial de Farmacéuticos de Barcelona).
- Museo Cusí, (El Masnou, Barcelona).

INTRODUCCIÓN

En un Museo al darse gran importancia a la comunicación, la relación con los objetos expuestos puede ser variada ya que éstos emiten un mensaje que capta el visitante. Este libre contacto supone un interés y una capacidad de aprender y ampliar conocimientos, que se manifiesta en las visitas a los Museos específicos o monográficos, como son los de Historia de la Farmacia, generalmente frecuentados por personas cualificadas e interesadas particularmente por el entorno, el pasado y el presente de la Farmacia, que suele y puede ser su profesión, por lo que es preciso una exposición muy cuidada de las piezas ya que se acude a ellos con el deseo de completar información y se suele estar versado en la materia.

Tiene gran importancia la presentación de las piezas ya que el objeto es el protagonista. Este puede ser real y auténtico o tratarse de reproducciones a la misma escala, fotografías, gráficos, maquetas o dioramas.

La vitrina es una parte esencial como forma de presentación ya que puede estructurarse trasponiendo el medio al Museo o como una representación artificial de la realidad.

Muchos de los Museos de la Farmacia son privados, su titular y administrador puede ser un particular, una Fundación o una Empresa. Suelen perseguir dar un servicio sin ánimo de lucro, como es el caso de los que a continuación se detallaran.

CUATRO MUSEOS DE FARMACIA DE BARCELONA

1) EL MUSEO DE LA FARMACIA CATALANA (Facultad de Farmacia).

1.A) ANTECEDENTES HISTORICOS

Creado por el Dr. D. Jesús Isamat Vila (Olot 1895-Barcelona 1981), profesor de la Facultad de Farmacia de Barcelona y encargado de la enseñanza de Historia de la Farmacia desde 1948 a 1965. Fue inaugurado en el curso académico 1957-58. Está situado en el sexto piso de dicha Facultad y dentro de la Cátedra. Su mantenimiento y progreso no ha sido fácil ya que no dispone de una financiación propia, ni de cuotas oficiales. Integrado principalmente por donaciones de profesionales y de alumnos de la Licenciatura y también de adquisiciones con fondos del propio Departamento. Atesora más de dos mil piezas, de las que sólo una parte son expuestas, constituyendo las restantes sus fondos.

Los profesores de Historia de la Farmacia lo cuidan voluntariamente y lo muestran a aquellas personas interesadas en su visita.

1.B) CONTENIDO Y DESCRIPCION

Lo más destacado es el mobiliario procedente de una Oficina de Farmacia del siglo XVIII cuya procedencia se ignora. Hay objetos del antiguo Colegio de San Victoriano. Es muy valioso el conjunto de instrumentos que posee pues son el exponente del nivel y de la transformación secuencial de la tecnología farmacéutica en cada momento y época.

La colección de cerámica es interesante aunque no muy numerosa. Posee piezas de los siglos XVII, XVIII, XIX y XX. Hay botes blancos lisos, otros decorados en azul de los alfares de Talavera, otros decorados con el motivo de la "figueta", característicos de Cataluña del siglo XVII. Del siglo XVIII albarelos decorados en blanco y azul con motivo de "hoja de perejil", piezas de Escornalbou de la comarca de la Segarra y otros policromados de Banyoles, también botes de cañón de los siglos XIX y XX.

Es notable la colección de carteles publicitarios, postales, objetos de promoción, orlas de Licenciatura, siendo la más antigua la del curso académico 1899-1900.

Al entrar en el vestíbulo de la Facultad de Farmacia ya se puede decir que penetramos en el Museo, pues en las escaleras que conducen a la Cátedra de Historia existen nueve vitrinas con piezas valiosas por su función tecnológica y decorativa y con un contenido clasificado por temas: cerámica farmacéutica, máquinas de precisión, balanzas, higrómetros, piezas de tecnología farmacéutica y medicamentos antiguos.

En la primera vitrina hay dos estantes de cerámica policromada, una copa y dos albarelos (reproducción de octubre de 1991). Otros dos estantes con albarelos decorados en blanco y azul donados por la Facultad de Farmacia. Al exterior y en el lado izquierdo una máquina Precisus llenadora-cerradora de inyectables.

En la vitrina segunda se muestran piezas de tecnología farmacéutica: polarímetro, balanzas de Mohr, colorímetro de Duboscq, balanza de precisión, un higrómetro de condensación de Alluard, un foto colorímetro Lange, una máquina Winshurt, cajas, donadas por la Unidad de Física-Química en Enero de 1995 con otros aparatos, morteros y otros instrumentos.

En la vitrina tercera hay balanzas, potes de vidrio con diversas sustancias, losetas de porcelana para confeccionar la masa de donde se obtienen las píldoras. Un píldorero o instrumento para dividir la masa pilular. Una caja para poner la cubierta plateada de las píldoras, presentándose también un bote con píldoras ya adecuadamente recubiertas

Lateralmente y en vitrina aparte se muestra una máquina Precisus modelo llenadora de inyectables, cedida por el Laboratorio del Dr. Esteve al Departamento de Farmacia Galénica y otra máquina Precisus llenadora-cerradora de inyectables cedida a la Facultad por Química Farmacéutica Bayer S.A.

En la cuarta vitrina aparecen tres balanzas de precisión y cajas de medicamentos antiguos: aceite de hígado de bacalao, medicamentos contra las lombrices, antiparasitarios y también específicos del aparato respiratorio en especial asma y de terapéutica de la sífilis.

En la quinta vitrina se expone el funcionamiento del aparato de gas Bunsen, con su esquema de llama y otros modelos de mecheros de gas de las marcas Teclu y Meker y un mechero de polarimetría.

Adyacente a la vitrina sexta hay un mortero de piedra. En la vitrina se puede ver una fotoesquela del segundo aniversario de Joseph M. Simón de Guilleuma (21-11-1886 - a 14-12-1965), Doctor oculista e historiador. Todo su contenido está dedicado a la Optica, con diversos recipientes para lavado de ojos y múltiples ejemplares de gafas antiguas, fruto de donaciones y otros específicos adecuados como colirios.

En la vitrina séptima se exhiben instrumentos de Higiene, botes con cápsulas y diferentes tipos de píldoras coloreadas de las Farmacias Genové, Hidalgo, Sol, Roca etc. y prensas de carteles publicitarios.

En la octava se muestra un traje académico compuesto por toga, muceta, birrete, guantes etc., que son los atributos de Licenciatura y del Doctorado de D. F. Cossío y Santos, donados al Museo por su viuda.

La novena está dedicada a libros con valiosos ejemplares de Historia de la Cultura, de España, de Cataluña, de la Farmacia, de Botánica, de Química, de Drogas etc. Entre ellos destaca la Historia de los Heterodoxos de Menéndez Pelayo.

Ya dentro de las dependencias de la Cátedra de Historia, en el sexto piso de la Facultad se puede visitar una amplia sala de 10 por 8 metros a la que se accede por la Biblioteca, dedicada a la exposición de muestras y objetos, que es propiamente la sala del Museo, donde se disponen diversas vitrinas .

La vitrina de la derecha es grande y de tres cuerpos, en el primero dedicado a Tecnología Farmacéutica; tiene un contenido múltiple así hay pesas, medidas, balanzas, un estetoscopio plegable de marfil y metal, una ducha nasal de cerámica. Una botella de Agua de Carabaña. Una figura de cerámica que representa un boticario haciendo mezclas. Un plato de cristal con piezas esféricas de tierra sellada, producto que aparte de ser útil como secante, fortificante, hemostático y astringente, era uno de los remedios tradicionales utilizados como antídoto contra las pestilencias.

Se exhiben tres microscopios uno de la marca Reichert, austriaco, otro Picant de París, ambos dorados y el tercero Reichert, plateado y una cajita con medicamentos de los Laboratorios Frisse de París.

En el segundo cuerpo aparecen albarellos y botellas del siglo XIX, una con etiqueta que indica "vinagre rosado", un filtro de cerámica sistema Pasteur. Un estuche plano cuya cubierta es un cuadro al óleo sobre tabla representando posiblemente a los santos Cosme y Damián, (patronos de la Medicina y en un tiempo también de la Farmacia), de finales del siglo XVII. Utensilios para lavados y desinfecciones. Una caja con un juego de ventosas y jeringa de succión de principios del siglo XX.

En el tercer cuerpo en el estante alto se muestran dos copas y un albarello de Sargadelos de 1990, que el C.O.F. de A Coruña ofreció como recuerdo de la IV Asamblea Nacional de Farmacéuticos Titulares. Tres albarellos blancos, uno de la Farmacia Molina y dos de la Farmacia Palomeque. Una copa, un purificador de agua del año 1949 y otros albarellos y botes.

La Vitrina central con botes de Farmacia decorados con motivo "hoja de perejil", en un total de treinta y dos ejemplares de diversos tamaños y dieciocho morteros de metal, cuatro sin mano. A ambos lados de ella hay múltiples objetos, entre los que destaca una balanza moderna, hoy día aún en uso en tiendas antiguas y otras seis balanzas de precisión en sus armarios.

A la izquierda de esta sala se puede admirar el mueble procedente de una Farmacia del siglo XVIII de madera policromada en dorado, verde y rojo, de tres cuerpos acabados en arco. En la parte superior del primero y del segundo hay cinco albarellos tapados de loza blanca modernos y cuatro decorados en blanco y azul con los motivos típicos de Castellbou, "carabela", "hombre pescando", "hombre tocando la trompeta", con sus cartelas indicativas del contenido, además hay botellas y frascos con diversos productos, cajitas y botes con polvos, elixires, tinturas, (uno con tintura de coca), recipientes de metal, molinillos y mezcladores.

El centro de la sala lo ocupa una mesa-vitrina con utensilios de metal y vidrio y dos placas de Oficina de Farmacia que indica "abierta toda la noche", más cuatro cajas de madera pintadas, dos de ellas con un corazón atravesado por una flecha.

En la mesa original de dicha Farmacia se puede admirar un libro copiador de recetas, unas balanzas de precisión en vitrina y un libro titulado "Nouveaux éléments de Chimie" de M. M. Novario editado en París 1823.

Diversas estufas se disponen en su proximidad diseminadas por el suelo.

2) MUSEO DE LA REIAL ACADEMIA DE FARMACIA DE CATALUNYA

2.A) ANTECEDENTES HISTORICOS

La Reial Acadèmia de Farmàcia de Catalunya queda ubicada en unas dependencias del antiguo Hospital de la Santa Creu, que en parte coinciden con el emplazamiento de la Botica de dicho Hospital que durante más de quinientos años fue el Centro sanitario más importante de la Ciudad de Barcelona en el barrio del Raval, construido a comienzos del siglo XV, aunque su origen se remonta a finales del siglo X, cuando nace bajo la protección de Ramón Berenguer I y del Capítulo de la Catedral, por lo que se denominó "de la Santa Creu y de Santa Eulalia". Como tal Hospital, tras diversos y múltiples avatares permaneció activo hasta el año 1929.

La Farmacia era una dependencia y un servicio del Hospital que se fue trasformando y adaptando a las normas y costumbres variantes a través de estos siglos.

2.B) CONTENIDO Y DESCRIPCIÓN

Actualmente la Reial Acadèmia de Farmàcia ocupa el lugar de esta Botica, en un ángulo del claustro con su puerta de acceso independiente donde se haya el despacho del farmacéutico responsable. Tiene una ventana con una reja renacentista coronada por el escudo del Hospital, por la cual se dispensaban los medicamentos.

En este despacho se conservan y se pueden contemplar ciento sesenta y dos albarellos o botes de Farmacia.

Entre los albarellos hay dos piezas azules de las denominadas "regalats" y potes de Escornalbou decorados con motivos vegetales y animales, como conejos y pájaros. Catorce orzas con la misma decoración y treinta y siete albarellos de los llamados de "fajas" o "cintas", decorados con flores, o bien con elementos arquitectónicos o con escudos heráldicos, destacando el de la ciudad de Barcelona y los de las Ordenes Religiosas de la Merced y del Carmelo. Completan esta colección cinco botes con decoración de influencia francesa con ramas y hojas y otros tres botes y una orza policromadas en amarillo ocre y verde manganeso.

Llaman la atención por su rica decoración cuarenta cajas de madera doradas y policromadas para guardar drogas procedentes del Reino Vegetal, que quedan de las ciento cincuenta existentes en el siglo XIX, de ellas algunas se han perdido y otras se encuentran en el actual Hospital de San Pablo.

Es demostrativo de la actividad profesional del Centro, que en este despacho haya un armario a la izquierda de la ventana de dispensación donde se encuentran unas casillas o compartimentos donde los médicos depositaban sus recetas para que fueran elaboradas en la Farmacia. Estos compartimentos tienen grabados a fuego nombres de médicos insignes como Barraquer, Pi y Sunyer, Rull o Robert, entre otros, que ejercieron profesionalmente aquí.

Contigua a este despacho se encuentra la Sala de Actos, la Biblioteca y la Secretaría de la Academia, piezas que antes formaban parte de las dependencias de preparación de medicamentos y que fueron donadas a la Academia por el Ayuntamiento y la Diputación Provincial de Barcelona.

Merece destacar el fondo bibliográfico que servía a los rectores de la Farmacia a la preparación y conservación de los medicamentos recetados. Entre las numerosas obras a destacar se encuentran:

- Las "Concordia Apotecariorum Barchinone" en sus ediciones de 1511, 1535 y 1587.
- El formulario "Particulares medicamentorum descripciones", de Juan Pascual i Llovet, 1677.
- Textos de Avicenna y de Juan Damasceno. Obras de Linneo, Herbarios etc.

Esta colección se enseña al que está interesado por el personal de la Reial Acadèmia de Farmàcia que está presente los lunes y miércoles de cinco a ocho de la tarde, en visita concertada.

3) LA FARMACIA MUSEO DEL “PUEBLO ESPAÑOL” (Colegio Oficial de Farmacéuticos de Barcelona)

3.A) ANTECEDENTES LOCALIZACION Y EVOLUCION

El tesoro artístico de la Farmacia-Museo del “Pueblo Español” puede ser admirado en la actualidad en los locales del Colegio Oficial de Farmacéuticos de Barcelona.

Se debe considerar primero su creación y luego su traslado a la sede actual.

Con motivo de la Exposición Universal de Barcelona del año 1929 los farmacéuticos catalanes consideraron conveniente que la Farmacia como Corporación concurriesen a las mismas de forma activa y con interés, como sucedió en la Exposición del año 1888 y en cuantas manifestaciones culturales e industriales de importancia se habían celebrado en esta ciudad.

La Junta de Gobierno de dicho Colegio movilizó la opinión de los farmacéuticos y fue el más firme pilar de su activa participación. En esto consideró conveniente que contribuyesen los Colegios Oficiales de Farmacéuticos de Cataluña y Baleares.

Para dar mayor auge a su participación se pensó en la realización de una Botica antigua que estaría ubicada en el recinto de lo que se denominaría “El Pueblo Español” en el entorno oficial del lugar de la Exposición de forma que se pudiera trasmisir el pasado histórico de la Farmacia hispana.

Los primeros datos referentes a su creación se sitúan en la reunión de la Junta de Gobierno del día 21 de octubre de 1927 en la que su presidente D. José Fabregat expone la oportunidad que tenía el Colegio de Farmacéuticos de adquirir una botica del siglo XVI (la de D. Tomás Belvey de Cardedeu Barcelona) por seis mil ptas. La Junta valoró positivamente su adquisición firmando el contrato de compra el 31 de diciembre de 1927, incluyendo utilaje botamen y libros. Se contó con la colaboración económica de la familia Andreu.

Con su construcción en el recinto de la Exposición se quería dar al visitante una valoración del pasado como soporte de la Historia de la Farmacia. La botica quedó ubicada en la confluencia de la calle Mercaders con la plaza de la Fuente y las calles Besalú y Rupit y se instaló en dos edificios contiguos. Se debe hacer constar que no era una reproducción de una Farmacia sino una instalación museística, pese a la confusión a que llevó el cartel de Botica que se colocó al exterior.

La ejecución de sus dependencias no fue fácil y supuso un esfuerzo económico con el correspondiente endeudamiento para el Colegio, si bien se constató que su realización fue un éxito.

Posteriormente en el periodo de la guerra civil tras la ocupación del Colegio de Farmacéuticos, del Colegio Oficial de Cataluña y del Montepio Farmacéutico del Dr. Andreu, estos organismos quedaron prácticamente anulados al perder su control los profesionales barceloneses. La situación colegial fue un tiempo muy ambigua y no constan referencias de esta Farmacia ni a partir del levantamiento de la incautación del Colegio el 2 de mayo de 1937. Pese a ello no sufrió daños pues la Generalitat la cuidó como patrimonio artístico y cultural catalán y cuando al final de la guerra fue incautado el recinto de la Exposición y convertido en campo de concentración su contenido fue

empaqueado y se guardó. Después y concretamente del 19 de enero de 1942 el entonces Presidente del Colegio se dirige al Alcalde de Barcelona solicitando su devolución, aunque no hay constancia de su contestación.

El 31 de marzo de 1963 se planteó en una Asamblea General la conveniencia de que una Comisión informara a la Junta del estado legal de esta cuestión si bien quedó aletargado el tema hasta el 11 de junio de 1968 que una nueva Junta Gestora se vuelve a interesar y resolver la devolución al Colegio.

En la actualidad después de proceder a su traslado a los actuales locales del Colegio se conserva y se exhibe en ellos como muestra evocadora de lo que fue en el pasado la ciencia y la profesionalidad farmacéutica.

3.B) CONTENIDO Y DESCRIPCIÓN

Ya en el vestíbulo de entrada a la sede del COF se muestra la actividad profesional desde la perspectiva de la dispensación, la rebotica y el laboratorio de una Farmacia. Se puede contemplar un mostrador con una balanza cuyo fiel sostiene un perro de pie. Hay candiles, un brasero una estufa y dos sillones. En una serie de vitrinas se disponen valiosos albarelos del siglo XV, de los denominados "regalats".

En el pasillo de la entrada a la Sala de Juntas se han colocado diversos crisoles, alambiques y morteros.

En la misma planta baja en su repartidor interior y dentro de una amplia vitrina se pueden ver albarelos y jarros de Barcelona, blancos o decorados en azul de los siglos XVI y XVII. Hay unos denominados de la "figueta" y otros de "Escornalbou" del XVII. Los del tipo llamado de "Bañolas" del XVIII y otros decorados con el motivo de "hoja de perejil" son del mismo periodo. Hay copas de influencia francesa, botes de los llamados de "cintas" o "fajas". Otros botes son de la comarca de la Segarra y otros de Lleida, todos del siglo XVIII. Copas con tapadera con la inscripción impresa y botes de porcelana de París, más una muestra testimonial de botes del siglo XIX. Las piezas de cerámica se han procurado colocar agrupadas por los centros productores y orden cronológico.

Esta vitrina tiene tres cuerpos. En la parte central se exponen importantes libros antiguos, entre los que destacan:

- "Concordia Pharmacopolarum Barcinonensium "del año 1587, restaurada, de ella se muestra una fotocopia del estado anterior a su restauración.
- "Palestra Pharmaceutica Chimico-Galenica" Félix Palacios, Madrid 1792, imprenta de la Vda. de Joaquín Ibarra, ejemplar donado por el Dr. Roig Perelló.
- "Dictionarium médicum olim Salamancae Barcinone apud Claudium Bornatium" Antonio Nebrisense, editada en 1561.

En el entresuelo hay otra gran vitrina de tres cuerpos que tiene a la derecha la colección de instrumental de vidrio con matraces, vasijas, copas, bocales y frioles,, frascos en forma de higo "figuetes", con pie de color melado. A la izquierda muestras de cerámica con botes azules lisos, qué pueden ser de Barcelona o de Aragón, otros decorados con el "ala de fulla" de Teruel, un bote decorado con un conjunto de casas orzas y albarelos de Muel y otros con una tosca decoración, del XVI. Hay potes de Villafeliche, de Fajalaúza, de Talavera, de Puente del Arzobispo, de Alcora, todos del siglo XVIII. Albarelos de Valencia altos, de barro barnizado en azul y otros en verde.

En el centro, libros antiguos destacando:

- "De Arte Gymnastica." Mercurialis Hieronimi, liber sex, editione secunda 1573.
- "Acerca de la Materia Medicinal de los Venenos Mortíferos", Dioscorides Anazarbeo. Traducción al castellano, por Andrés Laguna Cornelio Bernardo. Salamanca 1585 (en restauración).
- "De Medicamentorum Purgantium delecta castigatione" Joannis Mesuae, libri duo, Venetis 1623.
- "Método de la colección y reposición de medicinas simples, de su corrección y preparación". Luis de Oviedo Madrid 1622, Sánchez Impresor (Colección BALVEY).
- "De morbis mulierum" Hipócrates. Col. Medicorum Principis. Paris 1585.
- "Plantas per. Galiam, Hispaniam et Italiam observate" Jacobo Barreliero. París 1714.

Este Museo se puede visitar de lunes a viernes en el horario de apertura y funcionamiento del COF

4) MUSEO CUSÍ DE FARMACIA

4.A) ANTECEDENTES

El actual Museo Cusí de Farmacia anteriormente llamado Museo de Farmacia y Medicina de los Laboratorios del Norte de España, tuvo su origen en el afán coleccionista de la familia Cusí.

Su arranque se sitúa el 2 de agosto de 1902 fecha de apertura de la "Moderna Farmacia Cusí" en el Carrer Ample nº 3, de la ciudad de Figueres (Girona) a nombre de D. Joaquín Cusí i Fortunet. En esta farmacia instaló un laboratorio, funcionando conjuntamente hasta el año 1919 que se separan constituyéndose el Laboratorio Cusí en S.L., participando en él los farmacéuticos D. Joaquín, D. Rafael y D. Carlos Cusí. En 1925 se realiza su traslado al municipio de El Masnou situado a quince Km de Barcelona. En 1934 se convierte en S.A. con el nombre de Laboratorios del Norte de España S.A., que en 1995 es adquirido por el Grupo Alcón, recibiendo el nombre de Laboratorio Alcón-Cusí S.A.

El año 1997 el Museo que había quedado separado de los Laboratorios en su transacción es cedido por la familia Cusí a la Reial Acadèmia de Farmàcia de Catalunya, para su cuidado, mantenimiento y difusión, con la ayuda de la actual empresa, imponiéndose la cláusula de compromiso de que el Museo no podrá salir nunca del municipio de El Masnou.

4.B) CONTENIDO Y DESCRIPCIÓN

Deben deslindarse tres partes:

- 4.B.1).** La botica del Hospital del Monasterio de Santa María la Real de Nájera (La Rioja) con todos los elementos de trabajo: instrumental, botamen, cerámica y los instrumentos agregados .
- 4.B.2).** La Biblioteca y sus fondos bibliográficos.
- 4.B.3).** El Auditorio.

El Museo está ubicado en el piso alto del edificio principal del Laboratorio.

4.B.1). La botica del Hospital de Santa María la Real de Nájera.

Como en todo monasterio medieval había una botica donde se prestaban los cuidados pertinentes a la población congregada en sus alrededores así como a los peregrinos y enfermos. No se ha encontrado documentación de ella hasta mediados del siglo XVIII; se sabe estuvo ubicada en la Residencia de los Abades, constituida por un palacete separado del Monasterio por una calle y unido por un puente, quedando la botica en la planta baja y debajo del puente. A sus espaldas existía un jardín donde eran cultivadas plantas medicinales.

No se conoce con exactitud ni el momento de su fundación ni quienes fueran sus boticarios, aunque tras la exclaustración, un fraile llamado Benito traslada la botica a una casa de la calle San Marcial, le sucede en su regencia su sobrino Lino Gil y de éste pasa a su yerno Vicente Minguez que la vendió a la familia Cusí.

La botica actualmente constituida en Museo, es de estilo barroco, con detalles rococó del siglo XVIII. Tiene forma rectangular con un hemiciclo frontal. La instalación es muy bella, sus paredes están revestidas de madera de color blanco marfil con ribetes dorados, formada por anaqueleras, en su hemiciclo con estantes, se luce el botamen original compuesto por albarellos y otras piezas de cerámica blanca todas decoradas con el escudo de la Abadía, constituido por un óvalo que enmarca la terraza con las tres azucenas, emblema del Monasterio, con una flor de Lis a ambos lados, por tratarse de una fundación Real. La flor de Lis debe su origen a Enrique Plantagenet, Rey de Navarra, que la llevó como símbolo a Francia, de donde retornó a España con la dinastía de los Borbones, llevando desde su implantación una corona sobre dicho emblema.

Preside el hemiciclo una imagen del siglo XVI de San Benito de Nursia, fundador de la Orden, acompañado por un cuervo que lleva en el pico una "aulogia", símbolo de un presente hecho a un amigo.

El cuerpo central del hemiciclo está reservado a frasquitos de vidrio para los cordiales, quedando el resto para el botamen en general.

En las paredes laterales de la sala central, hay estanterías y cajones para la herboristería señalados por carteles o etiquetas, con el correspondiente nombre botánico. El espacio inferior, está ocupado por armarios hasta el suelo, cuyas puertas policromadas están decoradas por parejas de animales: leones como símbolo de la fuerza, linces por su fina vista, monos por su agilidad, pájaros porque al vivir en el aire recuerdan cierta relación con las vías respiratorias, elefantes como símbolo de la memoria, cuervos como emblema de los monjes benedictinos.

En los anaqueles se exponen más de trescientas piezas de cerámica blanca con el escudo de la Abadía, en albarellos botes y orzas, todos ellos de la misma manufactura, posiblemente de Haro.

Existen dos armarios grandes en la parte lateral derecha, uno contiene numerosas piezas de cerámica clasificadas y datadas, de diversa procedencia, de los siglos XV al XIX. Hay albarellos, orzas y copas decoradas, las más antiguas son azules y lisas.

En esta importante colección están representados los distintos alfares de la Península. Las piezas procedentes de Cataluña son las más numerosas y están datadas desde los siglos XV al XIX. Cabe destacar un bote blanco de paredes gruesas, decorado en azul con hojas

de acanto. La decoración de Escornalbou está representada por un albarello blanco decorado en azul del siglo XVII. Del XVIII destaca una orza decorada con motivos vegetales y geométricos, de los mismos tonos de clara influencia francesa, que deja un espacio para la cartela. Se puede distinguir la policromía de finales del siglo XVIII y principios del XIX en botes llamados de "Banyoles", en ocre, azul, amarillo y verde, decorados con medallones orlados por cintas en cuyo interior va el rótulo correspondiente.

Las procedentes de alfares aragoneses son también muy numerosas, siendo las más antiguas unas "jaraberas" muy toscas, en verde manganeso, procedentes de un alfar de Teruel, del siglo XVII. Hay una colección de botes de una farmacia de Calanda (Teruel), con decoración de motivos vegetales en azul sobre fondo blanco, pertenecientes a los siglos XVII y XVIII.

De Talavera de la Reina con sus fondos de un blanco brillante decorado en azul cobalto, son a destacar en especial dos botes muy finos del XVII, uno con un escudo en azul muy barroco en su forma con corona y cinco flores en el interior. Otro que procede de Serradilla (Cáceres), con escudo y anagrama IHS. Del XVIII hay una orza y varios botes con el escudo del Carmen unos enmarcados con motivos vegetales y otros con el águila bicéfala.

De alfares andaluces destacan las piezas del valle alto del río Guadalquivir, con decoración barroca en azul sobre blanco.

En el otro armario se disponen numerosos morteros de diversas manufacturas y tamaños, hay cerca de ciento cincuenta realizados en varias materias: hierro, piedra, mármol, latón, bronce, madera y vidrio, datados entre los siglos XV y XIX. Los más numerosos son los morteros de bronce mostrándose de diferentes tipos, pátinas y tonalidades. Sus tamaños oscilan entre los que tienen nueve cm. de diámetro por cinco de altura y los que tienen cuarenta y cinco cm de diámetro y treinta de altura. Para su breve descripción se han considerado de tres tipos: grandes, medianos y pequeños, uno de los grandes pesa más de cincuenta Kg y muestra unos salientes laterales en forma de cabeza de perro, a modo de asas para facilitar su transporte. Los hay que tienen diversas inscripciones destacando uno con la leyenda "Jesús, María y Joseph, Jaume Goma me fesit.1800". Otro "IHS , MARIA , JOSEPH. Año 1710". Otro, "Soy de los Trinitarios de Correxanse . Año 1793", que perteneció al Convento de los Trinitarios descalzos de San Pedro de Correjanos, en Orense. La decoración externa más usual es del tipo franjas verticales, aunque son numerosos los decorados con cabezas, de ellos hay cinco con barba y bigotes, once de cabezas de ángeles, once con cabeza de medusa, otros con carátulas o máscaras de teatro. Es curioso uno del siglo XV que recuerda al existente en el retablo de Forment en la Basílica del Pilar de Zaragoza. No se deben olvidar tres morteros musulmanes de Marruecos, estrechos de boca y más altos de los normales, con decoración geométrica basándose en círculos, semicírculos y puntos.

Los paneles de las puertas están pintados al óleo con figuras de animales, de vegetales y paisajes donde aparece la figura humana. Estas pinturas al igual de las de los cajones, son de inicios del siglo XIX, lo que se deduce por la vestimenta de los personajes y porque una pintura de la puerta de un armario fechada el año 1801 reproduce el campanario del Monasterio de Santa María la Real. Otro motivo pictórico son las guirnaldas de flores y los cuervos. Los cajones del lateral izquierdo están ordenados numéricamente.

Todo parece recordar el dicho del Eclesiastés, "Dios creo la Naturaleza y el hombre con su sabiduría y trabajo, el tratamiento y el remedio de las enfermedades".

A parte se puede mencionar el abundante material e instrumental de Laboratorio con variados tipos de matraces, redomas, alambiques, sublimadores, vasijas, balanzas que haría muy extensa su descripción.

Respecto al mobiliario existen en la parte central de la sala tres mesas una con un mortero y una escribanía otra con una balanza y una tercera grande originaria de Santa María la Real donde se puede contemplar un Cantoral en pergamino de 1623 encuadrado en cuero y forrado con metal.

Jovellanos ya describe en "Crónicas" alguna de estas piezas indicando que "las cerámicas realizadas a torno y de confección defectuosa", "los tonos de color de su decoración son naranja, verde, azul y amarillo".

Parece ser que los monjes benedictinos expulsados del Monasterio cuando la desamortización, no regresaron siendo los franciscanos quienes ocuparon su lugar.

4.B.2). Biblioteca y tesoro bibliográfico

En la Biblioteca del Museo se conservan más de seis mil volúmenes de libros. Esta cifra hace imposible una referencia exhaustiva de los más interesantes. De aquí que me permita destacar una selección de libros de Farmacia, en especial antiguas Farmacopeas y Recetarios, entre los cincuenta y ocho libros importantes que considero de mayor valor, pudiendo mencionar:

- "Pedacio Dioscorides Anazarbeo", con anotaciones del Dr. Laguna y añadidos originales de Dr. Suárez de Ribera.
- "Pharmacopoea Dogmaticorum Restituta" de José Duchesne editada en París 1607.
- "Pharmacopoea Cathalana sive Antidotario Barcinonense Restitutum e Reformatum" de Juan Alós Barcelona 1686. Unida tiene "Catalonia Protomedicato", en pergamino (faltan algunas hojas).
- "Pharmacopoea Amstelredamensis", editada en 1711.
- "Pharmacopoea Extemporanea" de T. Fulla editada en Venecia 1722.
- "Palestra Pharmaceutica Chimico Galenica" Madrid 1753.
- "Tyrocinium Pharmaceuticum" de Juan de Loches Barcelona 1751.
- Varias ediciones de las "Pharmacopeas Matritenses" y "Pharmacopea Hispana" etc.

La colección de obras de temas médicos, es aún más importante, destacando un conjunto de ciento cincuenta libros de carácter excepcional, de ellos el más antiguo es "Historia de la composición del cuerpo humano", del español Juan Valverde de Hamusco, médico del Papa Paulo IV, editado en Roma 1556.

- "De Humanis Corpore Fabrica" de Andrés Vesalio edición de 1568.
- "Corporis Humanis Anatomia" de Felipe Vermeyen en ediciones de Lovaina 1706 y de Colonia 1712.
- "Opera Medica" de Thomas Sydenham. Ginebra 1757.

Es de destacar el tratado de Anatomía en pergamino, "Anatomía Humanis corporis", de Godofredo Bidloo, médico y cirujano, impresa en Ámsterdam en 1685 e ilustrada con "centum quinque tabulis" que denotan un profundo estudio y conocimiento, quizás basada en la obra de Vesalio.

En esta biblioteca se encuentra la mejor colección de obras médicas de Oftalmología y una importante colección de obras de Cirugía.

Otro apartado importante es la Documentación Profesional, con certificaciones, títulos, diplomas, recomendaciones, acreditaciones, documentos notariales etc.

Para terminar debo hacer referencia a la presencia de numerosos grabados, cuadros pictóricos, fotografías y objetos varios, como estatuillas, pinzas, figurillas chinas, relacionados con la Medicina y la Farmacia,

4.B.3). El auditorio

Es una sala con una capacidad de cien plazas en la que se imparten diversas actividades formativas en especial a oftalmólogos. Queda conectada por video-conferencia con Alcobendas, donde se realizan cursos y enseñanzas especializadas.

Lo que nos interesa como Museo son los contenidos de las vitrinas (seis a la izquierda y ocho a la derecha) que decoran sus paredes, en las que se pueden admirar objetos de interés farmacéutico.

En la pared izquierda, se pueden admirar cerámicas decoradas con el motivo "punta de berin" de influencia francesa, del siglo XVIII. Hay también copas de Banyoles con pies bajos, botes aragoneses con heráldica civil y religiosa y albarelos de Talavera, Alcora, Triana y otros alfares.

Las vitrinas de la pared derecha presentan de forma panorámica la historia de la familia Cusí y sus actividades, sus primeras preparaciones y especialidades como la pomada de óxido amarillo de mercurio, la evolución de los colirios, instrumental óptico, libros de cuentas, recetarios y múltiples curiosos objetos. Varios estuches homeopáticos de viaje de diversos tamaños y una gran variedad de instrumentos. Dos gafas de madera con una o dos aberturas usadas por los esquimales y gafas para un caballo con graduación negativa.

Un albarélo y otro bote tapado lucen impresa la leyenda "A tot vent y a tota vela", lema que aparece en los "ex libris" que viene a indicar el criterio seguido.

El Museo permaneció cerrado larga temporada si bien tras su remodelación e instalación, se pudo celebrar su reinauguración el sábado 27 de mayo de 2000. Su visita pública ha sido abierta desde el mes de septiembre, de dicho año previa cita concertada.

DISCUSIÓN

Se procura dar de forma resumida una información sobre el contenido de los cuatro Museos de Historia de la Farmacia de la provincia de Barcelona.

BIBLIOGRAFÍA

- AINAUD DE LASARTE, J.: "Cerámica y vidrio", en Historia Universal de Arte Hispánico. Madrid 1952.
- ALIBERT, R.: "La Farmacia del Hospital de la Santa Cruz". Circular Farmacéutica; 44-45 1947.
- ALMAGRO, M. & LLUVIA, C.M.: " La cerámica de Teruel" Teruel 1952.
- BATLLORI, A.: & LLUVIA, C.M.: "Cerámica catalana decorada". Barcelona 1971.
- ALCOLEA, S. "Museo retrospectivo de Farmacia y Medicina de los Laboratorios de Norte de España" El Masnou, Barcelona.
- BATLLE EDO, C.: "Libros antiguos de contenido farmacéutico del Museo Cusi". Tesina de Licenciatura Facultad de Farmacia Universidad de Barcelona.
- CARMONA I CORNET, A.M. & MONTAGUT, R.: "Catàleg de la col·lecció de ceràmica de l'antiga farmàcia de L'Hospital de la Santa Creu". Publicació de la Reial Acadèmia de Farmàcia de Catalunya, Barcelona 1990.
- DANON, J.: "Visió històrica de l'Hospital General de la Santa Creu de Barcelona". Fundació Salvador Vives Casajuana. Barcelona 1978.
- FIGUEROLA, I, ESPINOSA, E & ESTEVA DE SAGRERA, J.: "El Museo de la Farmacia Catalana". Offarm X- 6 Mayo (2) 1991: 52-56.
- GOMEZ CAAMAÑO, J.L.: "La Farmacia antigua del Pueblo Español". BSEHF, 1969. XX, 80: 145-153.
- JORDI GONZALEZ, R.: "Historia de una botica la Farmacia-Museo del "Pueblo Español". Sup. de Circular Farmacéutica.
- JORDI GONZALEZ, R.: "Aproximación a la historia de la Acadèmia de Farmacia de Cataluña. Una experiencia frustrada". Discurso de ingreso leído en la R.A. de F. Barcelona 1972.
- REIAL ACADEMIA DE FARMACIA DE CATALUNYA: "El Museo Cusi de Farmacia". El Masnou. Barcelona 1997.
- YLLA-CATALA, I. GENIS, M. "Reial Acadèmia de Farmàcia de Catalunya". Fundación Uriach. Barcelona 1999.

LAS REVISTAS FARMACÉUTICAS Y SU ASPECTO FORMATIVO

Autor: Francesc de P. Massana Pagés

Comunicación presentada a las V Jornades d'Història de la Farmàcia Catalana
(El Masnou-Barcelona, 17 y 18 de noviembre de 2001) con título
"Aportación de las revistas farmacéuticas en el reciclaje del farmacéutico".

Las revistas profesionales siempre han sido un importante medio de apoyo para el farmacéutico, dándole al mismo tiempo información y formación. Tengo en mis manos el número VII de la *REVISTA FARMACÉUTICA* de 1865 *SUPLEMENTO A LA BOTICA* para 1866, que lleva el siguiente subtítulo: *Farmacotecnia, Química, Fisiología, Terapéutica, Historia Natural, Toxicología, Higiene, Economía Industrial, Economía Química*. Como autor figura Don Esteban Sánchez Ocaña, Doctor en Medicina y Cirugía. Está editada en la imprenta de Madrid Carlos Bailly-Baillière, Librería extranjera y nacional, establecida también en París, Londres y Nueva York. La revista es polifacética, una especie de vademécum que comprende leyes, medicamentos, alimentos, pruebas de pureza, remedios caseros, etc. A finales del siglo XIX dejó de publicarse.

Otras revistas relativamente recientes publicadas en el siglo pasado también han desaparecido, como la edición para el farmacéutico de *MEDICAMENTA*, revista mensual de Estudios y Trabajos Profesionales, con un contenido esencial de investigación y clínica médica, que el Laboratorio Farmacológico Latino enviaba a todos los farmacéuticos de España. Tenía un Director de gran prestigio intelectual, el insigne profesor Dr. Pedro Laín Entralgo. Se publicó hasta el año 1976.

Otra revista interesante muy leída por los farmacéuticos fue *EL MONITOR DE LA FARMACIA*, con su peculiar formato tipo cuartilla. Desapareció en el último cuarto del siglo pasado.

He hablado de **viejas revistas**, ahora hablaré de **las actuales**.

El farmacéutico recibe cada mes en su oficina de farmacia un alud de revistas profesionales. Prácticamente es imposible leerlas, sino, ni siquiera ojearlas o hojearlas. Dependerá en todo caso del criterio del farmacéutico la elección de los artículos que más le pueden interesar para su información y para su formación. Asociaciones de farmacéuticos de varia índole: Colegios, Empresariales, Laboratorios, Academias, Distribuidores, etc., publican sus revistas, en las provincias, en las Autonomías y en el Estado. Unas pocas por decirlo así son independientes, aunque en el fondo dependen del apoyo de la industria farmacéutica. Algunas de estas revistas son sin duda las más leídas en el conjunto del Estado. Las revistas corporativas se envían a los socios pues en su cuota está comprendida la suscripción. Muchas revistas las recibe el farmacéutico gratuitamente.

Hay que mencionar las revistas extranjeras, que salvo las corporativas, precisan de suscripción

He realizado una relación dividida en tres bloques: revistas catalanas, revistas estatales y revistas extranjeras. Por razones de espacio de las revistas publicadas en provincias y en las autonomías, sólo publico las catalanas. En la enumeración sólo pongo el nombre y algún detalle de identidad, para una buena brevedad.

Revistas Catalanas

Agata – Mujeres afectadas de cáncer de mama.
Butlletí Groc –Institut Català de Farmacología
Circular – Col·legi de Farmacèutics de Girona.
Circular Farmacéutica – Col·legi de Farmacèutics de Barcelona.
Compartir –Revista de la Fundació Espriu.
Federació Farmacéutica – Revista cooperativa interna.
Flash Informatiu – Associació de Farmàcies de Barcelona.
Ilerfarm – Col·legi de Farmacèutics de Lleida.
Infarm Lex – Federació Empresarial Catalana FEFAC.
Informatiu – Col·legi de Farmacèutics de Barcelona.
L'Aixarop – Col·legi de Farmacèutics de Tarragona.
Notas Informativas –Grupo análisis Sabater Tobella.
Revista de la Reial Acadèmia de Farmàcia de Catalunya.
SHACFC – Butlletí de la Societat d'Amics de la Història i de la Ciència Farmacèutica Catalana.
Tribuna Celíaca – Celiacs de Catalunya.
La Universitat – Universitat de Barcelona.

Revistas Estatales

Albarelo – Farmacias especializadas en plantas medicinales.
Acofar - Revista del Mundo Farmacéutico. Cooperativas de distribución.
Activo Bayer – Química Farmacéutica Bayer.
A.M.A: -Agrupación Mutual Aseguradora.
La Botica –Revista de Farmacia.
Consejos de tu farmacéutico – Publicitaria.
Correo Farmacéutico – Periódico de los profesionales de la Farmacia.
Cuadernos de Farmacia – Actualidad Farmacéutica, Colegio de Valencia.
Dermatología y Cosmética – Formación en ambos temas.
Don Damián – Edita 3M España.
Escaparate Comercial – Promoción marcas y productos.
Farmacia Atención – Actualidad en Farmacia.
El Farmacéutico – Profesión y Cultura, Ediciones Mayo.
Farmacéuticos – Revista del Consejo General.
Farmacia Profesional – Economía y Gestión.
Farmacia –Empresa – Órgano de la FEFE.
Farmacia y Empresa. - Edita la CEOE.
El Global – Negocio Farmacéutico.
El Glóbulo –Homeopatía Boiron.
Informativo Farmacéutico – Ediciones Mayo.
Jano –Farmacia y Humanidades.
El Monitor de la Farmacia y de la Terapéutica – Dejó de publicarse.
Muface – Edita la propia entidad.
Mundo Farmacéutico – Grupo Cofares.
Offfarm – Farmacia y Sociedad.
Páginas de Farmacología – Edita Luzan.

Panorama Actual del Medicamento - Consejo General.
Pharma Cosmetic - Ediciones Siena.
Pliegos de Rebotica – Asociación Española de Farmacéuticos de Letras y Artes.
PS Noticias – Previsión Sanitaria Nacional.
Revista del Grupo Safa – Grupo Safa.
Revista Internacional de Dermatología y Dermocosmética Clínica – Saned.
Revista de Prensa - Actualidad Sanitaria. Colegio de Valencia.
Soporte Técnico Profesional –Auxiliares de Farmacia.
Tu Salud –Revista del Bienestar.

Revistas Extranjeras

Australian Prescriber – Revista independiente. Se envía gratuita.
Farma 7 – Revista de FEDERFARMA, Federación Italiana de farmacéuticos.
Farmamond – FEDERFARMA, la farmacia en el mundo.
Farmacia Portuguesa – Asociación Nacional de Farmacias de Portugal.
International Pharmacy Journal – Organo de la F. I. P.
Le Moniteur des Pharmacies et des Laboratoires – Prestigioso semanario independiente.
Le Cahier du Moniteur – Cuadernos prácticos que acompañan a cada Moniteur.
Les Nouvelles Pharmaceutiques – Publica "L'Ordre des Pharmaciens".
Le Pharmacien de France – Publica la Federación de Sindicatos Farmacéuticos franceses.
Zoom – Section Community Pharmacy de la F.I.P.